

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БАС ПРОКУРАТУРАСЫНЫҢ
ЖАНЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫ АКАДЕМИЯСЫ

БУЛЕКБАЕВА ГУЛДАУРЕН КУРАЛГАНОВНА

Қылмыстық құқық бұзушылықты тергеуде фоноскопиялық сараптаманы
тағайындау, ұйымдастыру және өткізудің мәселелері

7М12303 «Құқық қорғау қызметі» (ғылыми-педагогикалық бағыт)
ұлттық қауіпсіздік және әскери іс магистрі
дәрежесін алуға диссертация

Ғылыми жетекші:

Жоғарғы оқу орнынан кейінгі білім
беру институты арнайы заң пәндері
кафедрасының аға оқытушысы,
құқықтану магистрі, әділет кеңесшісі
Тулеуова М.Е.

Тең ғылыми жетекші консультант:

Жоғарғы оқу орнынан кейінгі білім
беру институты әлеуметтік-
гуманитарлық пәндер кафедрасының
доценті, ф.ғ.к. әділет кеңесшісі
Есимсейтов Б.Р.

Қосшы қ., 2023

ТҮЙІНДЕМЕ

Осы диссертациялық зерттеуде автор қылмыстық істерді тергеу кезінде фоноскопиялық сараптама тағайындау кезінде күдіктіден салыстырмалы дауыс үлгілерін алу, салыстырмалы, дауыс үлгілерін беруден бас тартқан жағдайда кезінде кездесетін мәселелерді қарастырады.

Қазақстан Республикасында бейнефонографиялық сараптама міндетті сараптамалардың қатарына жатпағандықтан, күдікті салыстырмалы дауыс үлгілерін беруден бас тартқан жағдайда, сот бейнефонографиялық сараптамасында кездесетін мәселелер қарастыру қолданудың теориялық және практикалық, ұйымдастырушылық құқықтық аспектілерін жан-жақты зерттеу, қолданбалы проблемаларын анықтау.

РЕЗЮМЕ

В настоящем диссертационном исследовании автор рассматривает вопросы, возникающие при назначении фоноскопической экспертизы при расследовании уголовных дел, при отказе от получения сопоставимых образцов голоса у подозреваемого, предоставления сравнительных, голосовых образцов. В случае отказа в выдаче подозрительных сравнительных образцов голосов, поскольку видеофонографическая экспертиза в Республике Казахстан не входит в число обязательных экспертиз, рассмотрение вопросов, встречающихся в судебной видеофонографической экспертизе, всестороннее изучение теоретических и практических, организационно-правовых аспектов применения, выявление прикладных проблем.

SUMMARY

In this dissertation research, the author examines the issues that arise when appointing a phonoscopic examination during the investigation of criminal cases, when refusing to obtain comparable voice samples from a suspect, providing comparative, voice samples. In case of refusal to issue suspicious comparative samples of voices,

since videophonographic examination in the Republic of Kazakhstan is not among the mandatory examinations, consideration of issues encountered in forensic videophonographic examination, comprehensive study of theoretical and practical, organizational and legal aspects of application, identification of applied problems.

МАЗМҰНЫ

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР.....	5
БЕЛГІЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР.....	6
КІРІСПЕ.....	7
1. ФОНОСКОПИЯЛЫҚ САРАПТАМАНЫҢ ЗАҢДЫ ТАБИҒАТЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУДЕГІ РӨЛІ.	
1.1 Фоноскопиялық сараптама түсінігі, пәні, объектілері және әдістері.....	13
1.2 Фоноскопиялық сараптамаларды тағайындау, ұйымдастыру және жүргізу кезінде техникалық құралдарды қолданудың құқықтық негіздері.....	26
1.3 Қазіргі жағдайда фоноскопиялық сараптаманы тағайындау және жүргізу ерекшеліктері.....	37
2. ҚЫЛМЫСТАРДЫ АНЫҚТАУ, АШУ ЖӘНЕ ТЕРГЕУ КЕЗІНДЕ ФОНОСКОПИЯЛЫҚ САРАПТАМАЛАРДЫ ТАҒАЙЫНДАУ, ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖӘНЕ ЖҮРГІЗУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.	
2.1 Қылмыстық істерді тергеу кезінде фоноскопиялық сараптаманы ұйымдастыру мен тағайындаудың құқықтық мәселелері.....	55
2.2 Фоноскопиялық сараптаманы тағайындау және жүргізу, сараптамалық қорытындыны ресімдеу кезіндегі типтік қателер.....	71
ҚОРЫТЫНДЫ.....	86
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕРДІҢ ТІЗІМІ.....	89

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР

Осы диссертацияда мынадай стандарттарға сілтемелер пайдаланылған:

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі, 2014 жылғы 3 шілдеде қабылданған;
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі, 2014 жылғы 4 шілдеде қабылданған;
3. «Жедел-ізвестіру қызметі туралы» Заңы, 1994 жылғы 15 қыркүйекте қабылданған;
4. «Сот сараптамасы органдарында сот сараптамалары мен зерттеулерді ұйымдастыру және жүргізу қағидаларын бекіту туралы» ҚР 2017 жылғы 27 сәуірдегі № 484 бұйрығы.
5. «Сот сараптама қызметі туралы» ҚР 2017 жылғы 10 ақпандағы №44- VI ҚРЗ заңы.
6. «Тергеу әрекеттерінің барысы мен нәтижелерін тіркейтін ғылыми техникалық құралдарды қолдану қағидаларын бекіту туралы» ҚР Бас Прокурорының 2014 жылғы 22 қыркүйектегі № 91 бұйрығы.
7. «Өлшем бірлігін қамтамасыз ету туралы» ҚР 2000 жылғы 7 маусымдағы № 53-II заңы.

БЕЛГІЛЕР ЖӘНЕ ҚЫСҚАРТУЛАР

ҚР – Қазақстан Республикасы

ҚПК -Қылмыстық-процестік кодексі

ҚК – Қылмыстық кодекс

ҚР АҚ- Азаматтық кодекс

ӘҚБТК-Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекс

КІРІСПЕ

Жүргізілетін зерттеудің өзектілігі. Қазіргі таңда технология өте жылдам қарқынмен дамып жатыр, сонымен қатар интернет желісі арқылы жасалатын қылмыстар саны артып келеді, оның ішінде адамның даусын өзгертетін немесе басқа адамның даусын бұрмалайтын бағдарламалар қол жетімді болып табылғандықтан, кез келген адам, ұялы телефонға бағдарламаны жүктеу арқылы адамның даусын өзгертіп құқық бұзушылық жасау фактілері тіркелуде. Фоноскопиялық сараптама алаяқтық, бопсалау, адам ұрлау, терроризм актісі бойынша жалған хабарламалар, пара беру, пара алу, т.б қылмыстарды ашу мен тергеуде ғылыми техникалық құралдар мен әдістерді қолдану нысандарының бірі сот сараптамаларын жүргізу болып табылады. Аталған қылмыстарды тергеуде фоноскопиялық сараптаманың маңызы зор, фонограмманың түпнұсқалығын, онда жазылған ақпараттың дұрыстығын анықтау, қолданыстағы іс жүргізу ережелеріне сәйкес ықтимал күмәнді жою үшін фоноскопиялық сараптама тағайындалады [1].

Сот-фоноскопиялық сараптама тергеушінің қолындағы жеке тұлғаны сәйкестендірудің жалғыз байланыссыз әдісі болып табылады. Осыған байланысты, қылмыстық қауымдастықтарға қатысушылардың кінәсін немесе топтық және ұйымдасқан қылмыстың басқа түрлерін әшкерелеу және дәлелдеудегі осындай зерттеулердің нәтижелері өте маңызды, ал айыпталушылардың айғақтарын беруден бас тарту және «жең ұшынан жалғасушылық» жағдайында бұл өте қажет.

Қазақстан Республикасының 2017 жылғы 10 ақпандағы № 44-VI «Сот-сараптама қызметі туралы» Заңы. Сот-сараптама қызметінің міндеті әкімшілік сот ісін жүргізуді, қылмыстық, азаматтық істер бойынша, сондай-ақ әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізуді сот сараптамасының нәтижелерімен қамтамасыз ету болып табылады.

Фоноскопиялық сараптама жеке адамды дауысы мен сөйлеуі бойынша сәйкестендіру және диагностикалау міндеттерін шешу, өндіріс процесінде немесе оның дыбыс жазбасы аяқталғаннан кейін фонограмманың мазмұнына енгізілген монтаждау белгілерін және өзге де өзгерістерді анықтау, дыбыс жазу жағдайларын, мән-жайларын, құралдары мен материалдарын, сондай-ақ сот ісін жүргізуде дәлелдемелерге маңызы бар өзге де фактілерді айқындау үшін тағайындалады. Ең бастысы – даулы фонограммада жазылған дауыс пен сөйлеу арқылы жеке тұлғаны сәйкестендіру. Сәйкестендіру мәселесін шешпей-ақ бір фонограмманың репликаларын адамдар бойынша саралау міндеті соған жақын. Ең қиын міндет – жеке тұлғаны дауысы мен сөйлеуі арқылы диагностикалау. Қазіргі уақытта ол тек өндіріс бөлігінде дұрыс жұмыс істейді. Күнделікті жұмысында сарапшылар сөйлеу сигналдары арқылы жеке тұлғаны анықтау мәселесін шеше отырып, «кедергі келтіретін» факторлардың әсеріне үнемі түзетулер енгізуге мәжбүр: алкогольдік немесе есірткілік мас болу, сөйлеу немесе дауыс аппаратының функционалдық бұзылыстары, спикердің эмоционалды жағдайының өзгергіштігі, сөйлеу жағдайлары мен қатысушылардың психологиялық көңіл-күйінің айырмашылығы. Әңгіме, сөйлеу немесе дұрыс танылмауы үшін дауысты саналы түрде бұрмалау және т.б. Сондықтан, қаласа да, қаламаса да кез-келген сарапшы сөйлеушінің жағдайын диагностикалау мәселелерінің бір бөлігін шешеді (кем дегенде өзі үшін сараптама қорытындысында көрсетпестен). Бұл сәйкестендіру зерттеулерінде сөйлеу сигналының жеке белгілерінің маңыздылығы мен сенімділігін дұрыс бағалау үшін қажет. Осы тәжірибенің барлығының жинақталуы жабдықтар мен технологиялар жеткілікті дамыған кезде тиісті диагностикалық міндеттерді шешуге үміт береді. Фониатрия, сөйлеу акустикасы және білімнің аралас салаларының жетістіктермен бірге сигналдарды циярлық талдаудың заманауи мүмкіндіктері сөйлеушіні тану мәселесін түбегейлі шешеді.

Диссертациялық зерттеу философия, лингвистика және т. б. көптеген дереккөздерді зерттеуде филология, криминалистика және қылмыстық іс жүргізу құқығы осы ғылымдардың тұжырымдамалық аппаратын қолданумен негізделеді.

Шешілетін ғылыми мәселенің немесе практикалық мәселенің қазіргі жағдайын бағалау. Фоноскопиялық сараптаманың қысқаша тарихына тоқсалсақ, дыбысты жазу мен ойнатудың механикалық, магниттік және фотографиялық тәсілдері бір уақытта ойлап табылғанын көреміз. 1877 жылы Т.А. Эдисон патенттеді фонограф, 1888 жылы О.Смитом дыбысты жазу және ойнату үшін қалдық магниттелуді қолдану идеясы ұсынды, 1898 жылы В.Паулсен "телеграфты" - магниттік дыбыс жазу аппаратын ойлап тапты, ал 1901 жылы Э.Румердің фотографиялық жазбасы жүзеге асырылды [1]. Алайда, қазіргі таңда қылмыстық сот өндірісі барысында фоноскопиялық сот сараптамасын тағайындау, ұйымдастыру мен жүргізуге қатысты жеке дара ғылыми зерттеу арналмағана. Аталмыш жұмыс Қазақстан Республикасы аумағында ғылыми талдауға түсіп диссертациялық деңгейде алғаш рет орындалып отырған жұмыс.

Зерттеудің мақсаты, міндеттері, объектісі мен тақырыбы.

Зерттеу жұмысының мақсаты- Қылмыстық құқық бұзушылықты тергеуде дәлелдемелік базаны қалыптастыру бөлігінде фоноскопиялық сараптаманың мүмкіндіктерін бағалау үшін оны тағайындау, ұйымдастыру және өткізудің мәселелерін аша зерттей оны жетілдірудің ұсыныстарын жасақтау.

Зерттеудің міндеттері:

- Фоноскопиялық сараптама объектілерінің классификациясын жасау;
- Фоноскопиялық зерттеу жүргізудің негізгі кезеңдері мен оның барысында техникалық құралдарды қолданудың құқықтық негіздеріне талдау жүргізу;

- Фоноскопиялық сараптамаларды тағайындау, ұйымдастыру және жүргізу кезінде туындайтын проблемаларды зерттеу және оны жетілдіру мақсатында қолданыстағы заңнама нормаларына талдау жүргізу.

Зерттеу объектісі. Фоноскопиялық сараптама тағайындау алдындағы мән-жайлар кезінде туындайтын құқықтық қатынастар, сондай-ақ фоноскопиялық сараптаманың заңи сипаты, оның түсінігі, тарихы, сараптаманың осы түрінің қалыптасуы мен дамуы зерттеу объектісі болып табылады.

Зерттеу пәні. Қылмыстарды анықтау, ашу, тергеу процесіндегі фоноскопиялық сараптамалық-зерттеу тағайындау, ұйымдастыру және жүргізуде орын алатын проблемалар жиынтығы зерттеудің пәнін құрайды.

Зерттеуді жүргізудің әдістері мен әдіснамалық негіздері. Жұмыстың әдіснамалық негізін материалистік диалектика категориялары құрайды. Зерттеу әдістемесіне ақпарат алу мен өңдеудің әртүрлі жалпы ғылыми және нақты ғылыми әдістері мен құралдарын қолдану кіреді. Диссертациялық зерттеу анализ және синтездің жалпы ғылыми әдістерін қолдана отырып, нақты жүйелік әдіске көтерілді. Сонымен қатар, зерттеу барысында салыстырмалы құқықтық, формальды логикалық жеке ғылыми әдістер де қолданылды.

Ғылыми жаңалықтың негіздемесі. Магистрлік диссертацияда теориялық маңыздылығы криминалистикалық зерттеу нысаны бойынша сараптаманы тағайындаудың, ұйымдастырудың теориялық негіздерін жүйелі зерделеу және анықтау, ашу кезінде фоноскопиялық сараптамалар жүргізу және осы проблемалар барысында туындайтын қылмыстарды тергеу, шешімге бағытталған практикалық ұсыныстар әзірленді қылмыстық іс бойынша проблемаларды шешу және пайдалану тиімділігін арттыру Дәлелдеу процесіндегі қазіргі заманғы техникалық құралдар пайда болуы және қалыптасу тарихы зерделенді және жинақталды.

Зерттеудің нормативтік базасын құрайтындар- ҚР Қылмыстық кодексі, Қазақстан Республикасының қылмыстық - процесік кодексі, «Жедел-ізвестіру

қызметі туралы» Заңы, 1994 жылғы 15 қыркүйекте қабылданған, «Сот сараптамасы органдарында сот сараптамалары мен зерттеулерді ұйымдастыру және жүргізу қағидаларын бекіту туралы» ҚР 2017 жылғы 27 сәуірдегі № 484 бұйрығы, «Сот сараптама қызметі туралы» ҚР 2017 жылғы 10 ақпандағы №44-VI ҚРЗ заңы, «Тергеу әрекеттерінің барысы мен нәтижелерін тіркейтін ғылыми техникалық құралдарды қолдану қағидаларын бекіту туралы» ҚР Бас Прокурорының 2014 жылғы 22 қыркүйектегі № 91 бұйрығы, «Өлшем бірлігін қамтамасыз ету туралы» ҚР 2000 жылғы 7 маусымдағы № 53-II Заңы.

Қорғауға шығарылатын ережелер:

1. Фоноскопиялық сараптама тағайындау кезінде күдікті ҚР ҚПК 64 бабына сәйкес салыстырмалы дауыс үлгілерін беруден бас тартқан жағдайда (экспертментті шарты-еркін, еркін) «Сот сараптамасы органдарында сот сараптамалары мен зерттеулерді ұйымдастыру және жүргізу қағидаларын бекіту туралы» 2017 жылғы 27 сәуірдегі № 484 бұйрықтың 5 - параграф 91 бөлігінде «егерде күдікті дауыс үлгілерін беруден бас тартқан жағдайда күдіктінің отбасы қорындағы бейне жазбалары, әлеуметтік желідегі аудио немесе бейне жазбалары үлгі ретінде алынсын» деп толықтырылсын;

2. Күдіктінің денсаулығына байланысты (психикалық жағдайы, хирургиялық араласулар болса, ауруына байланысты дауысын жоғалтқан, немесе дауысы өзгерсе, қайтыс болса т.б) дауыс үлгілерін алу мүмкіндігі болмаса, тергеу барысында ғылыми-техникалық құралдарды пайдалана отырып тергеу әрекеттері (жауап алу, беттестіру, айғақтарды сол жерде тексеру және нақтылау, тергеу эксперименті) барысында жазылған бейне немесе аудио жазбаға жазылған дауыс үлгілері ретінде «Сот сараптамасы органдарында сот сараптамалары мен зерттеулерді ұйымдастыру және жүргізу қағидаларын бекіту туралы» 2017 жылғы 27 сәуірдегі № 484 бұйрыққа 5 - параграф 91 бөлігінде «тергеу әрекеттері кезінде жазылған аудио бейне жазбалары негізінде сараптама өткізілсін» деп толықтырылсын;

3. ҚР 2017 жылғы 10 ақпандағы № 44-VI «Сот сараптама қызметі» туралы заңның 40 бабы «Сарапшының қорытындысын беру мүмкін еместігі туралы хабарламасы» және ҚР ҚПК 284 бабы тәжірибеден алынып тасталып, оның орнына ҚР ҚПК 287 бабының 3 бөлігі ережесі негізінде сарапшының қорытындысы күмән туындаса қайталама немесе қосымша сараптама тағайындалуы қажет.

Апробация және нәтижелерін енгізу. Магистрлік диссертацияның зерттеу ережелері автормен жарыққа шыққан төмендегі ғылыми мақалаларда көрініс тапқан:

- ҚР Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының журналында «Қазіргі заң ғылымының дамуы: теория және практика» атты халықаралық ғылыми тәжірибелік конференциясында «Қылмыстық сот ісін жүргізуде фоноскопиялық сараптаманы ұйымдастыру және жүргізу мәселелері» атты мақала (Нұр-Сұлтан, 2022 ж.)

- Халықаралық ғылыми журнал «Академик» журналында «Фоноскопиялық сараптаманы тағайындаудағы құқықтық ерекшеліктер және сараптаманы өткізуде кездесетін проблемалар» (Астана 2022 ж.)

«Қылмыстық құқық бұзушылықты тергеуде фоноскопиялық сараптаманы тағайындау, ұйымдастыру және өткізудің мәселелері» тақырыбындағы диссертациялық жұмысының өзектілігін белгілей отырып, зерттеу нәтижелері мен ұсыныстары 3-Институттың Арнайы заң пәндері кафедрасында оқу процесіне енгізілгені туралы акт жасалды.

«Қылмыстық құқық бұзушылықты тергеуде фоноскопиялық сараптаманы тағайындау, ұйымдастыру және өткізудің мәселелері» тақырыбындағы диссертациялық жұмысының өзектілігін белгілей отырып, зерттеу нәтижелері мен ұсыныстары Астана қаласы Полиция департаменті Тергеу басқармасының кәсіби қызметтік даярлық сабағында талқыланып ұсынастар енгізілгені туралы акт жасалды.

1. ФОНОСКОПИЯЛЫҚ САРАПТАМАНЫҢ ЗАҢДЫ ТАБИҒАТЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУДЕГІ РӨЛІ.

1.1 Фоноскопиялық сараптама түсінігі, пәні, объектілері және әдістері.

Біз өмір сүріп отырған, қоғамда технология қарқынды дамып, күнделікті өмірде адамдар әр түрлі дауыс жазу құрылғыларын жиі қолданады. Атап айтсақ ұялы телефон, жауап беру машинасы, диктофон немесе клиенттермен сөйлесуді жазу жүйесі және т.б. олардың көмегімен алынған дыбыстық жазбаларда (фонограммаларда) қылмыстық, әкімшілік, азаматтық істер бойынша құнды ақпарат болуы мүмкін. Қазіргі сот ісін жүргізуде адамның дыбыстық іздері мен дыбыстық жазбаларда көрсетілген іздердің рөлі едәуір өсті [1].

Фоноскопия - сөзі грек тілінен аударғанда телефон «дыбыс» және «skoreo» - «қарау» деген мағына береді. «Фоноскопия» магниттік немесе бейнепенкаға және басқа ақпарат тасымалдағышқа жазылған анықтау және диагностикалау мақсатында дыбыстық іздерді, дыбыстық сигналдарды бекіту құралдарын зерттейтін криминалистикалық техниканың саласы [2].

«Фоноскопия» ұғымы ауызша сөйлеу арқылы жеке тұлғаны криминалистикалық сәйкестендіруге сілтеме жасау үшін қолданылған. Кейіннен ол кеңейіп, дыбыстық сипатқа ие дыбыспен тығыз байланысты кез-келген сигналдарды зерттеу кезінде туындайтын көптеген мәселелерді қамти бастады [3].

Алғашқы фоноскопиялық зерттеулер аналогтық электроакустикалық аппаратурада жүргізілді. Қазіргі таңда компьютер қолданылады, бұл зерттеулерді бір базадан екіншісіне ауыстыру ғана емес, сонымен бірге осы бағытта жұмыс істеудің жаңа мүмкіндіктерін ашты. Бұл сигналдарды ұсынудың сандық формасына емес, компьютерлік технологияның функционалды талдау әдістерінің жинақталған багажын жүзеге асыруға мүмкіндік бергендігіне және

«сигналдың бастапқы (алдындағы) формасы есте қалатынына және кез-келген уақытқа сақталатындығына» байланысты [3].

Қазақстан Республикасы «Сот сараптама қызметі туралы заңы» 10-бабына сәйкес сот-сараптамалық зерттеулерді жүргізу кезінде ғылыми-техникалық құралдарды, әдістер мен әдістемелерді пайдалануға жол берушілік. Сот-сараптамалық зерттеулерді жүргізу кезінде ғылыми-техникалық құралдарды, әдістер мен әдістемелерді қолдануға, егер олар: заңда тікелей көзделсе немесе олардың нормалары мен қағидаттарына қайшы келмесе; ғылыми жағынан дәлелді болса; іс бойынша іс жүргізудің тиімділігін қамтамасыз ететін болса; қауіпсіз болса, жол беріледі [4].

Фоноскопия объектілері - болып фонограммалар және дыбыстық сигналдарды шығаратын техникалық жазу құралдары.

Фоноскопияның міндеттері: дауысы фонограммаға шығарылған адамды сәйкестендіру; сөйлеушінің жеке сипаттамаларын зерттеу; оларды жазу шарттарын, олар жазылған аппаратураны анықтау мақсатында фонограммаларды талдау; фонограмманы монтаждау белгілерін анықтау. Криминалистикалық қызметте күдіктінің (айыпталушының) жеке басы туралы ақпарат тасымалдаушысы ретінде ауызша сөйлеуді қолдануды бастау туралы айтатын болсақ, фоноскопия әдістерін қолданудың нақты күнін белгілей алмаймыз.

Европада XVII ғасырдың екінші жартысынан дауыс пен сөйлеуді анықтау туралы алғашқы ескертулер басталады. Шындығында фоноскопия деректері басқа дәлелдермен қатар АҚШ пен Ұлыбритания соттарында 1907 жылы ғана ескеріле бастады [5].

Криминастикалық фоноскопиясының негізгі мақсаты болып жеке тұлғаны ауызша сөйлеудегі сәйкестендіруді анықтау болып табылады.

Алайда, криминалистика ғылымында салыстырмалы түрде жоғары орын алатын қолжазбадан айырмашылығы, фоноскопия соншалықты күшті позицияны алмайды.

Адамның ауызша сөйлеуін анықтау зерттеу үш түрге негізделген: артикуляциялық, дауыстық, теориялық және авторлық, сонымен қатар теоритикалық негіздер. Адамның сыртқы келбетін сөйлеу көмегі арқылы сәйкестендіруде ешқандай күмән жоқ. Бірақ бұл жеке тұлғаның мінезін, темпераментті, қарым-қатынас тәсілін және басқа да ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді. Өкінішке орай, алғашқы екеуі. Мысалы, өзіне сенімсіз, ұялшақ адам ол өзіне тән белгілі мәнерде сөйлейді, бірақта өзіне тән ерекше өзін ұстауы бар бүкірейуі, сөйлегенде көзін алып қашу және мүдіру ерекшеліктерімен де кездесіп жатады [6].

Көру қабілетін жоғалтқан адамдар сөйлеу мәнерінде кемшіліктерін жасыруға тырысады шамадан тыс экспрессиямен сөйлеседі, кей кездері ашуланшақ болады. Егде жастағы немесе артық салмағы бар адамдардың сөйлеу мәнері тыныс алуына байланысты ұзақ сөйлеу үзілістерімен сипатталады. Фоноскопияның арқасында адамның қоғамдағы мәртебесін анықтауға болады. Сондай-ақ, адамның даусына тыныс алу жүйесінің әртүрлі ауруларына шалдыққан болса немесе ұзақ уақыт бойы ауырса, алкоголь мен темекі өнімдерін шамадан тыс пайдалану дауысқа әсер етеді [6].

Фоноскопиялық сараптама міндетті сараптамалардың қатарына жатпайды. Тексеру кезінде жазылған ақпараттың дұрыстығын тексеру кезінде нақты және тиімді [7].

Ол фонограммаларды кешенді зерттеуден және фоноскопия мәселелері бойынша қорытынды беруден тұрады. Қазіргі заманғы фоноскопиялық зерттеулер, ең алдымен, қылмыскердің жеке басының физикалық және психофизиологиялық ерекшеліктерін анықтауға бағытталғанына қарамастан, сарапшылар көбінесе дыбыстық жазбаларды бекіту, өңдеу процестерін

басқаруға жеткілікті кең мүмкіндіктері бар дыбыстық ақпараттың сандық тасымалдаушыларымен бетпе-бет келуі керек. Дыбыстық жазбаларды сараптамалық-криминалистикалық зерттеу дыбыстық жазбалардың түпнұсқалығын анықтауда қиындық тудырады, өйткені оларда монтаждаудың айқын іздері болмайды [7].

Дауысты жазуда қиындататын нәрсе дауыс жазатын құрылғының төмен сапада болуы немесе сапасы жоғарғы құрылғыда жазылып жазу барысында тиісті талаптар сақталмаса криминалистикалық маңызды ақпараттың жоғалуына әкелеп соғады. Фоноскопияда қолданылатын техникалық құралдардың алуан түрлілігіне қарамастан, бұл деректердің қылмыстарды тергеу кезінде қажетті деңгейде нәтиже беретіндігіне кепілдік жоқ деген қорытынды жасауға болады. Фоноскопиялық сараптама туралы айтатын болсақ, қылмыстық іс материалдарына қандай фонограммалар қосылатынына назар аудару керек.

Қылмыс туралы ақпарат көзі болып табылатын фонограммалар; қылмыстық әрекеттердің объектілері болып табылатын фонограммалар (адамды ұрлау, бопсалау, алаяқтық дерегі), қылмыс құралы ретінде пайдаланылған фонограммалар (мысалы, бопсалау кезінде), тергеу әрекеттері барысында жасалған фонограммалар.

Дыбыстық іздерді зерттеуді жүзеге асыратын мамандар туралы ұмытпау керек. Сарапшылардың дайындық деңгейі үлкен рөл атқарады. Егер олар қабілетсіз болса, материал өзінің маңыздылығын жоғалтуы мүмкін. Бұл мамандықтың ерекшелігі-маман ғылым мен техниканың әртүрлі салаларынан (лингвистика және акустика, математика, радиотехника және т.б.) кең ауқымды білімге ие болуы керек. Бұл мәселені шешу қиын емес: тиісті біліктілікті арттыру курстары және халықаралық деңгейде тәжірибе алмасу мүмкіндігі болған жағдайда.

Сот бейнефонографиялық сараптамасының мәні – арнайы жазба құралдарының көмегімен әртүрлі тасымалдағыштарда тіркелген дыбыстық

ақпаратты зерттеу, жазба материалдарын зерттеу, қылмыстық және азаматтық істерді шешу үшін маңызды, жүргізілген зерттеудің нәтижесінде алынған дәлелдемелерді бағалау және пайдалану негізінде нақты деректерді және іс жағдаяттарын анықтау [8].

Сот бейнефонографиялық сараптамасының объектілері - магниттік немесе цифрлық тасымалдағышта жазылған сөздік және дыбыстық ақпарат; дыбыс жазу құралдары; сараптамалық зерттеуге арналған үлгілер; зерттеу мәніне қатысты іс материалдары.

Сараптамалық зерттеу мәніне қатысы бар фонограммалар – зерттелетін фонограммалар деп аталады және оған уақыттық және мәтіндік шекаралар кіреді (жазбаның басы мен соңы). Егер объекті ретінде бейнежазба ұсынылған болса, онда зерттеу тек бейнежазбаның дыбыстық сүйемелдеу сигналына қатысты ғана жүргізіледі [8].

Фоноскопиялық сараптаманың қазіргі даму кезеңінде зерттеудің негізгі әдістері: интегралды талдау, микроанализ және лингвистикалық талдау. Өз кезегінде интегралды талдау және микроанализ акустикалық талдаудың элементтері болып табылады, яғни дыбыстық жазбаны зерттеу акустикалық және лингвистикалық болып бөлінеді [9].

Диалект әдісі негізінде акустикалық анализ талдау жүргізу кезінде сөйлеу екі акустикалық анализ сәйкестендіру зерттеуі негізінде жүргізіледі:

Интегралдық акустикалық анализ - контекстке тәуелді емес (сөйлеу мазмұнына байланысты) автоматты талдау оның негізінде сөйлеу сигналының ұзақ фрагменттерін статистикалық зерттеу әдісі жатыр. Осы әдісте қолданылатын сөйлеу параметрлері уақыт бойынша орташаланады және статистикалық тұрақты мәнге ие болады; - дыбыстардың микро құрылымын талдау сөздегі бірдей салыстырмалы дыбыстардың микро құрылымының белгілері зерттелетін талдаудың автоматтандырылған түрі. Бұл белгілердің

криминалистикалық маңызы жоғары, өйткені олар жазба арнасы мен телефон арнасының бұрмалануына төзімді [9].

Интегралды талдау. Интегралдық акустикалық талдау жүргізу кезінде белгілер (бұдан әрі – интегралдық белгілер) ретінде белгілі бір уақыт аралығында осы ағынды тұтастай сипаттайтын ағымдағы сөйлеу спектрінің параметрлерінің (спектрлік белгілер) және негізгі тон жиілігінің таралуының статистикалық бағалаулары пайдаланылады. Интегралдық белгілердің ерекшелігі олар сөйлеудің он секундтық сегменттерінде есептеледі: яғни сарапшы дайындаған барлық сөйлеу файлы (күдікті немесе белгісіз тұлға) он секундтық сегменттерге бөлінеді (10-ға жақын бүтінге дейін дөңгелектенеді), олардың әрқайсысында интегралдық белгілерді автоматты түрде есептеу жүреді (негізгі тон жиілігі) [9].

Мысалы, сөйлеу файлының ұзақтығы 78 секундта оны сексен секундқа дейін дөңгелектеу және интегралдық белгілер автоматты түрде есептелетін 8-10 секундтық сегменттерге бөлу жүреді. Нәтижесінде сөйлеу сигналы 8 ерекшелік векторымен сипатталады және әр векторда зерттелетін сөйлеу сигналының жиілік диапазонына сәйкес келетін белгілердің саны болады. Бөлек акустикалық талдаудың мақсаты зерттеуге ұсынылған даулы және үлгі фонограммаларда дауыс пен сөйлеудің интегралды сәйкестендіру белгілерін есептеу болып табылады [9].

Бөлек интегралды акустикалық талдау жүргізу үшін дайындалған дыбыстық сөйлеу файлдарының ұзақтығы: - СФ бар сәйкестендірілетін адамның көшірмелері үшін кемінде 30 секунд - сөйлеу үлгілерінен сәйкестендірілетін адамның көшірмелері үшін 100 секунд жеткілікті. Белгісіз және күдікті адамдардың сөйлеуінің акустикалық интегралды белгілерін есептегеннен кейін оларды салыстыру және жақындықтың сандық өлшемін анықтау жүргізіледі. Интегралды талдау толығымен автоматтандырылған, барлық есептеулерді компьютерлік бағдарлама, атап айтқанда «Фонекси» жасайды, содан кейін нәтиже кесте түрінде беріледі: содан кейін қолданылатын белгілер жиынтығы

үшін ақпараттылықтың шекті мәнімен сәйкес келетін белгілер жиынтығының ақпараттылығы салыстырылады. Сәйкес келетін белгілер жиынтығының ақпараттылық мәні пайдаланылатын белгілер жиынтығы үшін ақпараттылықтың шекті мәнінің кемінде 101 % - на жоғары болуы тиіс [9].

Микроанализ салыстырылатын фонограммаларда микроанализ жүргізу үшін үштіктер таңдалуы керек: С-Г-С (дауыссыз - дауысты – дауыссыз), онда дауысты дыбыс бірдей фонетикалық ортада (талданатын үштіктердегі сәйкес дыбыстардың бірдей артикуляциясы) және сөздегі бірдей күшті (екпінді) позицияда болады. Салыстырылған фонограммалардың лексикалық салыстыруы нашар болған жағдайда, екпінсіз дауысты дыбыстарды бірдей сөздермен зерттеуге рұқсат етіледі, атап айтқанда сандық редукцияға ең аз әсер ететін бірінші алдын-ала [9].

Микроанализ жүргізу үшін триадаларды іріктеу кезінде салыстырылатын сөйлеу материалдарындағы зерттелетін дыбыстардың талданатын акустикалық сипаттамаларына да әсер ететіндігін ескеру қажет. Зерттелетін сөздердегі құрылым тұрғысынан салыстырылатын триадалардың (дауыссыз - дауысты – дауыссыз) орналасуы талданатын триадаларды қамтитын сөздердің екпінді бөліну дәрежесі талданатын сөздерден тұратын сөздердің орналасуы синтагманың басына немесе соңына қатысты триадалар - фразалық екпінге немесе синтагматикалық екпінге қатысты талданатын триадалары бар сөздердің орналасуы; - талданатын триадалары бар сөздерді қамтитын сөздердің интонациялық сипаты; - талданатын триадалары бар сөздерді қамтитын сөздердің сөйлеу қарқыны.

Дыбыстарды микроанализдеудің акустикалық белгілерін есептеу [А], [және], [Е], [О] дауысты дыбыстарының ең ақпараттық (дауысты дыбыстардың ерекше даралықтың көрінісі тұрғысынан) дыбыстарында жүзеге асырылады. [9]

Акустикалық талдау үшін дәл осы дыбыстарды таңдауда олардың ауызша сөйлеуде жиі кездесетіндігі маңызды рөл атқарады.

Микроанализ жүргізу шарттары: - интегралдық акустикалық белгілер бойынша салыстыру нәтижелері болған кезде микроанализ жүргізу үшін салыстырмалы триадалардың он екі жұбын талдау жеткілікті: - дыбыстардың микроқұрылымын зерттеу үшін интегралдық талдау жүргізу мүмкін болмаған кезде салыстырылатын триадалардың он алты жұбын (зерттелетін әрбір дыбыс үшін шамамен төрт жұп) талдаудан өткізу қажет. Кейбір жағдайларда (салыстырылатын фонограммалардың лексикалық салыстыруы нашар болған кезде) диадаларды талдауға рұқсат етіледі (С-Г немесе Г-С). Оларды таңдау шарттары жоғарыда көрсетілген триадаларды таңдау шарттарымен бірдей.

Диадалар мынадай жағдайларда талданады: - дауысты дыбыстың алдындағы немесе одан кейінгі дауыссыз дыбысты шудың салдарынан талдау мүмкін еместігі; - талданатын диаданың абсолютті басында болуы (дауысты дыбыстың алдында сөйлеу кідірісі, мысалы, "арка" диада "ар" сөзінде) немесе соңында (дауысты дыбыстан кейін сөйлеу кідірісі, мысалы, дауысты дыбыста). «терезе диада бірақ»); - абсолютті басында сметалық жарылғыш дауыссыз дыбыстан басталатын талданатын үштікті табу (дауысты дыбыстың алдында сөйлеу кідірісі, мысалы, «солай» сөзінде) [9].

Диалект әдістемесіне сәйкес микроанализ жүргізу барысында үштіктегі дыбыстардың мынадай сипаттамалары талданады: - дауысты дыбыстағы негізгі тон жиілігінің мәндері (F0) үш нүктеде: дауысты дыбыстың басы, ортасы және соңы; - дауысты дыбыстың үш және төрт формантты жиілігінің мәндері (F1, F2, F3, F4) дыбыстың ұзақтығы; - дауысты дыбыстардың ұзақтығы дауысты дыбыстың (алдыңғы және кейінгі) айналасындағы дауыссыз дыбыстардың ұзақтығы [9].

Іс жүзінде дауысты дыбыстардың сапалық және сандық азаюына, сондай-ақ әр диктордың артикуляциясының жеке ерекшеліктеріне байланысты дауысты дыбыстардың алғашқы екі форматының жиілігі айтарлықтай өзгеруі мүмкін [9].

Лингвистикалық талдау зерттеуге ұсынылған даулы фонограммалардың әрқайсысында диктордың көшірмелері және сәйкестендіруге жататын адамның дауысы мен сөйлеу үлгілері бөлек лингвистикалық талдаудан өтеді. Диктордың дауысы мен сөйлеуін талдау және сипаттау сөйлеу іске асыруларының дыбысын «Фонекси» автоматтандырылған жүйесінің лингвистикалық сөздігіне енгізілген эталондармен салыстыру, сондай-ақ мәлімдемелер мен олардың құрамдас элементтеріне синтаксистік, морфологиялық, грамматикалық және фонетикалық талдау жүргізу арқылы әрбір фонограмма үшін барынша толық көлемде жүргізіледі [9].

Бөлек лингвистикалық талдау кезеңінде дикторлардың дауысы мен сөйлеуі 3 белгілер тобымен сипатталады:

1) Сөйлеу ағынының белгілері: - дауыс белгілері (дауыс биіктігі, дауыс күші, тембр);- артикуляция белгілері (артикуляция, сөйлеу қарқыны, үзілістердің ұзақтығы, үзілістерді толтыру, сөйлеу тынысы, интонация, сөйлеу бұзылыстары) экстра лингвистикалық белгілер (сөйлеудің экспрессивтілігі, сөйлеу мәнері, сөйлеу мәнері, тілді меңгеру деңгейі, диктор дауысының гендерлік байланысы);

2) Фразалар мен сөздердің белгілері:- синтаксистік белгілер (синтаксистік құрылымдардың ерекшеліктері, сөз тіркестерінің толықтығы, сөздердің реті, келісу, басқару, предлогтарды қолдану); - грамматикалық белгілер (синтаксистік байланыстардың ерекшеліктері: келісу, басқару, үйлестіру; аграмматизмдер: жекеше көпше формалардың қалыптасуы, ауытқу, конъюгация ерекшеліктері және т. б.; қолдану предлогтар); - лексикалық белгілер (жеке қолдану: тұрақты фразеологиялық айналымдар, кәсіпқойлықтар, диалектизмдер; маңызды емес лексика); - прозодикалық белгілер (сөздің ритмді құрылымы, стресс);

3) Дыбыс белгілері: - вокализм (екпінді дауысты дыбыстардың сапасы, екпінсіз дауысты дыбыстардың азаю ерекшеліктері); - консонантизм (еріндік дауыссыз дыбыстар, алдыңғы тілдік септік дауыссыздар, алдыңғы тілдік

саңылаулар мен аффрикаттар, артқы тілдік дауыссыздар, сонанттар, орта тілдік сонант); - фонетикалық процестер.

Қазіргі уақытта фоноскопиялық зерттеулерде келесі әдістер қолданылады: аудитивті, акустикалық (интегральды және микроанализ) және лингвистикалық талдау түрлерін қамтитын сөйлеушілердің дыбыстық сөйлеуін кешенді талдау, сондай-ақ аудиторлық, визуалды аспаптық және лингвистикалық талдау әдістерін қамтитын фонограммаларды кешенді техникалық зерттеу әдістемесі. Алынған нәтижелердің маңыздылығы тұрғысынан жоғарыда аталған барлық зерттеу әдістері дербес бірақ ауызша зерттеу нәтижелерін кешенді пайдалану сәйкестендіруді максималды дәлдікпен, сенімділікпен және объективтілікпен жүргізуге мүмкіндік береді [10].

Сөйлеуді зерттеудің аудиторлық талдауы дыбыстарды айту және қабылдау механизмін, сөйлеу белгілері жүйесін, ауызша сөйлеу дағдыларын жүзеге асыруды білуге негізделген. Бұл әдіс адамның дауыстық сипаттамаларын (биіктігі, күші, тембрі) ритмикалық құрылыстың, кідіртудің, сөз тіркестерінің әуезді дизайнының ерекшеліктерін бағалауға мүмкіндік береді. Талдаудың осы түріне сүйене отырып, әңгіме мәтінінің сөзбе-сөз мазмұнын анықтау мәселелері шешіледі, әңгімелесушілердің көшірмелерін саралау және атрибуциялау және т.б. жүзеге асырылады.

Акустикалық талдау бағдарламалық жасақтаманың көмегімен дербес электрондық есептеу машиналарында бөлінетін және есептелетін сөйлеу сигналдарының физикалық сипаттамаларын (жиілігі, ұзақтығы, қарқындылығы) сандық түрде көрсететін белгілерді анықтайды.

Акустикалық талдау интегралды спектрлік белгілерді және дыбыстық микроанализдің акустикалық белгілерін зерттейді. Бөлек акустикалық талдау кезеңінде спектрлік-уақыттық параметрлерді сипаттайтын белгілер, сөйлеу ағынының амплитудалық-жиілік спектрінің статистикалық сипаттамалары және интегралдық белгілер есептеледі.

Осыдан кейін зерттелетін фонограммаларда жазылған сөйлеу белгілерінің векторлары және осы белгілердің жақындығының сандық өлшемін бағалау жүргізіледі, сондай-ақ негізгі тон белгілері бойынша салыстыру жүргізіледі [10].

Кейбір жағдайларда (сөйлеу фрагментінің белсенділігі төмен, зерттелетін материалдың сапасы төмен) микроанализ жүргізіледі және контекст бойынша салыстырылатын фрагменттердегі жеке дыбыстардың спектрлік құрылымы салыстырылады. Жалпы алғанда, салыстырмалы акустикалық зерттеу салыстырмалы дикторлар жұбының ауызша сөйлеуінің жақындық дәрежесін анықтаумен аяқталады, соның негізінде дикторлардың сөйлеу фонограммалары бойынша зерттелетін белгілердің сәйкестігі немесе айырмашылығы туралы қорытынды жасалады. Сөйлеудің лингвистикалық талдауы дыбыстық сөйлеудің құрылымдық деңгейлерінің бірліктеріне сәйкес дәйекті және элементті түрде жүргізіледі. Сөйлеу ағыны деңгейінде сөйлеуді талдау физикалық ерекшеліктері (дауыстық, резонаторлық, артикуляциялық және тыныс алу аппараттарының жұмыс істеу ерекшеліктері) және коммуникативті дағдыларды сөйлеуді жүзеге асыру ерекшеліктері талданады, лексикалық-грамматикалық деңгейде (фраза мен сөз деңгейінде) сөйлеу бірліктерін ұйымдастырудың семантикалық-синтаксистік ерекшеліктері және дыбыстық сөйлеудің лексикалық-семантикалық ерекшеліктері анықталады.

Лингвистикалық талдау жүргізу кезінде: дауысты және дауыссыз дыбыстардың дыбысталу сапасын және олардың сөздегі тіркестерін және дыбыстық сөйлеудің супрасегменттік бірліктерін бағалауға мүмкіндік беретін аудиторлық әдіс (дауыс сапасы, сөйлеу коммуникациясындағы мәлімдемелердің интонациялық дизайны); лексикалық-семантикалық, лексемалық түгендеуді таңдауда жеке қолдану дағдылары мен жеке оқуды бағалауға мүмкіндік береді лексикалық бірліктер; коммуникация процесінде келісімді сөйлеуді ұйымдастырудың ерекшеліктеріне әсер ететін синтаксистік құралдарды таңдауда сөйлеушінің жеке қалауын бағалауға мүмкіндік беретін семантикалық-

синтаксистік. Әр даулы фонограммада репликаларды саралау және оларды әңгімелесу қатысушыларына атрибуциялау, әңгімелесуге қатысушылардың әрқайсысының жеке сөйлеу сигналдарының файлдарын қалыптастыру: әрбір даулы фонограммада әрбір атрибутталған әңгіме қатысушысының репликаларының сәйкестендірілетін адамдардың дауысы мен сөйлеу үлгілеріне сәйкестігі бойынша алдын ала талдау жүргізу; одан әрі зерттеу жүргізілетін сөйлеу сигналдарының жарамдылығын анықтау [10].

Алдыңғы кезеңде қалыптасқан сөйлеу сигналдарының әрбір файлы бойынша сарапшы-акустик кемінде төрт техникалық параметрді айқындайды, сарапшы-лингвист әрбір даулы фонограммада сөйлесудің әрбір қатысушысы бойынша алдын ала деңгейлік лингвистикалық талдау жүргізеді, әрбір фонограммада сөйлеудің жарамдылығының лингвистикалық сипаттамаларын сипаттайды; зерттеуге жарамды сөйлеу сигналдары бар әңгімелердің сөзбе-сөз мазмұнын белгілеу; ең көп еңбекті қажет ететін кезең - сарапшылардың талдаудың үш түрімен: аудитивті, лингвистикалық және акустикалық бөлек және салыстырмалы сәйкестендіру зерттеулерін жүргізуі салыстырылатын адамдардың әрбір жұбы бойынша шешімдер қабылдау зерттеудің әрбір түрі бойынша және зерттеудің барлық қолданылған әдістерінің жиынтығы бойынша бірлесіп жүргізіледі; фонограммаларға аудитивті, көрнекі, аспаптық және лингвистикалық талдау әдістерімен техникалық зерттеу жүргізу және қойылған мәселелерге сәйкес шешім қабылдау, сарапшының қорытындысын ресімдеу [10].

Адамның есту қабілетінің физиологиялық мүмкіндіктерін ескере отырып, сөйлеуді және оның ерекшеліктерін қабылдау құлаққапта 3-4 сағаттан кейін төмендейді және басқа қызмет түріне ауысуды қажет етеді. Қазіргі уақытта фоноскопиялық зертханалар орыс тілінің фонограммаларында сөйлеушіні анықтау және объектілерді техникалық зерттеу мәселелерін шешу үшін қолданылатын бірқатар заманауи құралдармен жабдықталған. Бұл отандық және импорттық өндірістің көптеген аспаптық мүмкіндіктері бар, аппараттық -

бағдарламалық кешендер. Сарапшылар сонымен қатар фонограммаларды, оның ішінде цифрлық фонограммаларды сәйкестендіру және техникалық зерттеуді жүргізуге арналған автоматтандырылған жүйелермен жабдықталған. Фоноскопиялық сараптаманың нәтижелері қылмысқа қатысы бар адамдарды анықтауға мүмкіндік береді және көбінесе іс бойынша тікелей дәлел болып табылады [10].

Фоноскопиялық сот сараптамасы адамның дауысы мен сөйлеуі бойынша сәйкестендіру, фонограммалардың тұтастығын анықтау, сондай-ақ қылмыстарды дәлелдеуде маңызы бар өзге де фактілерді анықтау мақсатында дыбыстық және сөйлеу ақпаратын криминалистикалық зерттеуге негізделген сот сараптамасының бір түрі.

Сараптаманың объектілері ретінде магниттік немесе цифрлық тасымалдағышта жазылған сөздік және дыбыстық ақпарат; дыбыс жазу құралдары; сараптамалық зерттеуге арналған үлгілер; зерттеу мәніне қатысты іс материалдары болып табылады.

1.2 Фоноскопиялық сараптамаларды тағайындау, ұйымдастыру және жүргізу кезінде техникалық құралдарды қолданудың құқықтық негіздері.

Фоноскопиялық сараптама бұл - сот акустикасы, лингвистика, математика, фониятрия, нейрофизиология, психология, электроника, есептеу техникасы және т.б. саладағы арнайы ғылыми білімді пайдалана отырып, тергеу немесе сот органдарының тапсырмасы бойынша мүдделі емес сарапшы адам орындайтын

дыбыстық жазбаларды немесе акустикалық ақпараттың өзге де көздерін зерттеуден тұратын процестік әрекет. Қаралып отырған іс үшін маңызы бар мән-жайларды нақтылау немесе анықтау мақсатында, дәлелдемелердің дербес түрі болып табылатын сарапшының қорытындысында зерттеу нәтижелерін тіркеу болып табылады [11].

Қылмыстарды тергеу кезінде дәлелдемелерді алу мәселелері жиі туындайды, өйткені іс жүзінде қылмыскердің жеке басын анықтауға және іс үшін басқа да маңызды жағдайларды зерттеуге мүмкіндік беретін материалдық және идеалды іздер жоқ. Мұндай жағдайда құқық қорғау органдары қызметкерлерінің күш-жігері дыбыстық ақпарат тасымалдаушыларын іздеуге, тіркеуге және зерттеуге бағытталуы керек, өйткені олар белгілі бір адамдардың кінәсін дәлелдеу кезінде шешуші рөл атқарады.

Арнаулы техникалық құралдар – жедел-іздістіру іс-шаралары мен жасырын тергеу әрекеттерін жүргізу барысында ақпаратты табу және оны құжаттау үшін арнаулы функциялары, бағдарламалық қамтамасыз етуі мен конструкциялық ерекшеліктері бар құрылғылар, аппаратура, құралдар, жабдық [12].

Сараптамаға ұсынылатын объектілердің түрлерінің бірі ретінде салыстырмалы зерттеу үшін үлгілерге қойылатын міндетті талап олардың заңның тиісті нормаларын сақтаумен қамтамасыз етілетін шынайылық және жол беру талаптарына сәйкестігі болып табылады.

ҚР ҚПК 126-бабына сәйкес дәлелдеу процесіндегі ғылыми-техникалық құралдар. Қылмыстық процесті жүргізетін орган, қорғаушы, жәбірленушінің өкілі болып табылатын адвокат, сондай-ақ сарапшы және маман қылмыстық іс бойынша дәлелдеу процесінде ғылыми-техникалық құралдарды Кодексте көзделген процестік міндеттерін өздері орындауы кезінде пайдалана алады.

Қылмыстық процесті жүргізетін орган, қорғаушы, жәбірленушінің өкілі болып табылатын адвокат ғылыми-техникалық құралдарды пайдаланған кезде жәрдем көрсету үшін маманды тартуы мүмкін.

Егер ғылыми-техникалық құралдар: заңда тікелей көзделсе немесе оның нормалары мен қағидаттарына қайшы келмесе; ғылыми тұрғыдан дәрменді болса; қылмыстық іс бойынша іс жүргізудің тиімділігін қамтамасыз ететін болса; қауіпсіз болса, олар қолдануға жарамды деп танылады.

Қылмыстық процесті жүргізетін органның ғылыми-техникалық құралдарды пайдалануы ғылыми-техникалық құралдардың деректері, оларды қолданудың шарттары мен тәртібі, бұл құралдар қолданылған объектілер және оларды пайдаланудың нәтижелері көрсетіле отырып, тиісті процестік әрекеттердің хаттамаларында және сот отырысының хаттамасында, ал қорғаушы, жәбірленушінің өкілі болып табылатын адвокаттың оларды пайдалануы сұрау салу актісінде көрсетіледі [13].

Қазақстан Республикасының 2017 жылғы 10 ақпандағы Сот-сараптама қызметі туралы заңы 33-бап.

Үлгілерді алу тәртібі Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестік кодексінде, Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексінде, Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінде және осы Заңда белгіленген.

Үлгілерді алу сараптамалық зерттеудің бір бөлігі болып табылған жағдайларда, оны сот сарапшысы жүргізуі мүмкін. Зерттеу процесінде сот сарапшысы эксперименттік үлгілерді дайындауы мүмкін, ол туралы қорытындыда хабарланады. Сот сараптамасын тағайындаған адам осындай үлгілерді дайындау кезінде қатысуға құқылы, бұл оның өзі жасайтын хаттамада көрсетіледі. Зерттеу жүргізгеннен кейін сот сарапшысы үлгілерді оралған және мөрленген түрде өзінің қорытындысына қоса береді [4].

Заң талаптарын сақтай отырып, фоноскопиялық сараптаманы жүзеге асыру мүмкіндігінің шарттарына және ол шешетін міндеттердің көлеміне назар аударып, салыстырмалы зерттеу үшін үлгі ретінде ҚР ҚПК 265 бабында көзделген арнайы тергеу әрекетін жүргізу нәтижесінде іс жүргізу талаптарын сақтай отырып, қылмыстық іс қозғалғаннан кейін алынған және ресімделген дауыс пен сөйлеу үлгілерін ғана пайдалану қажет екенін белгілеу қажет.

Қазақстан Республикасының Бас Прокурорының 2014 жылғы 22 қыркүйектегі «Тергеу әрекеттерінің барысы мен нәтижелерін тіркейтін ғылыми техникалық құралдарды қолдану қағидаларын бекіту туралы» № 91 бұйрығына сәйкес: Ақпаратты жеткізгіш – онда/оған салынған ақпаратты өзінің құрылымында ұзақ уақыт сақтауға қабілеті бар ақпаратты қамтитын (жеткізетін) материалдық объект.

Тергеу әрекеттерінің барысы мен нәтижелерін тіркейтін ғылыми-техникалық құралдар – дәлелдемені табу, тіркеу, алып қою және зерттеу үшін құқыққа сыйымды түрде қолданылатын аспаптар, арнаулы құрылғылар, материалдар.

Сотқа дейінгі тергеп-тексеру процесінде тергеу әрекеттерінің барысы мен нәтижелерін тіркеп тұратын ғылыми-техникалық құралдарды қолдану Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 4 шілдедегі Қылмыстық-процестік кодексінің (бұдан әрі - ҚПК) және осы Қағиданың талаптарына сәйкес жүзеге асырылады.

Қазақстан Республикасының аумағында, егер бұл Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шартта көзделсе, тергеу әрекеттерінің барысы мен нәтижелерін тіркеп тұратын ғылыми-техникалық құралдарды қолданудың өзге тәртібін қолдануға жол беріледі.

Тергеу әрекеттерінің барысы мен нәтижелерін тіркеп тұратын ғылыми-техникалық құралдар ҚПК-де тікелей көрсетілген жағдайларда міндетті тәртіппен қолданылады. Қалған жағдайларда олар тергеушінің,

анықтаушының, прокурордың қалауы бойынша немесе ҚПК-нің талаптарына сәйкес қылмыстық процеске қатысушылардың өтінішхаттары бойынша қолданылады.

Тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде ғылыми-техникалық құралдар жоқ болған немесе оларды қолдануға мүмкіндік болмаған жағдайда куәгерлер тартылады.

Мемлекеттік құпияларды құрайтын мәліметтерді пайдалануға байланысты тергеу ірекеттерінің барысы мен нәтижелерін тіркеп тұратын ғылыми-техникалық құралдарды қолдану Қазақстан Республикасының мемлекеттік құпиялар туралы заңнамасының талаптарына сәйкес жүзеге асырылады.

Тергеу әрекеттерінің барысы мен нәтижелерін тіркеп тұратын ғылыми-техникалық құралдарды қолдану тәртібі. Тергеу әрекеттерінің барысы мен нәтижелерін тіркейтін ғылыми-техникалық құралдар ҚПК-нің 126 және 199-баптарына сәйкес қолданылады.

Тергеу әрекеттерінің барысы мен нәтижелерін тіркейтін ғылыми-техникалық құралдарды қолдану ҚПК-нің 199-бабының 5-бөлігіне сәйкес тергеу әрекеттерінің хаттамасында белгіленеді, сондай-ақ онда: ғылыми-техникалық құралдың және ақпарат жеткізгіштің түрі мен моделі; ғылыми-техникалық құралға тіркеп жазылған уақыты: жазуды қосу мен аяқтау уақыты; тергеу әрекетіне қатысушылардың аудио-бейне жазбаны қарағаны (тыңдағаны), қарап болғаннан кейінгі мәлімдеген ескертулері мен өтініштері туралы мәліметтер; бейне-аудио материалдарын бір жеткізушіден екіншісіне ауыстыру туралы мәліметтер көрсетіледі.

Тергеу әрекеттерінің барысы мен нәтижелерін тіркейтін ғылыми-техникалық құралға жазу тергеу әрекеттерін жүзеге асыратын тұлғаның түсіндірмелерімен сүйемелденеді, қосылған кезде жазудың басталған уақыты, күні, орны, тергеу әрекеттерін жүзеге асыратын тұлғаның лауазымы мен тегі,

оған қатысқан тұлғалардың тектері, лауазымдары, процестік жағдайы, тергеу әрекеттерін тіркеп тұратын ғылыми-техникалық құралдардың және бұл ретте, пайдаланылатын ақпарат жеткізгіштің атауы айтылады.

Тергеу әрекеттерінің барысы мен нәтижелерін тіркейтін ғылыми-техникалық құралда жазуды аяқтар алдында жазу аяқталатын уақыт хабарланады, тергеу әрекеттеріне қатысушылардан өтініштердің, ескертулер мен ұсыныстардың болуы, және қажет кезде, тергеу әрекеттерін аяқтау себептері туралы мәселе жария етіледі.

Техникалық немесе өзге себептермен жазу ауық-ауық үзілген және қайтадан қосқан жағдайда жазуды тоқтата тұру себептері мен қалпына келтірілген уақыты туралы хабарланады.

Тергеу әрекеті аяқталғаннан кейін ақпаратты жеткізгіш тергеу әрекетін жүзеге асыруға жауапты тұлғаға беріледі.

Егер ғылыми-техникалық құралда ақпаратты алынбалы жеткізгіште тіркеуге және сақтауға мүмкіндік болмаса, тергеу әрекеттерінің барысы мен нәтижелері туралы ақпарат бастапқы форматта ақпараттарға өзгерістер енгізуді және сапасын нашарлатуды болдырмайтын көшіру жолымен басқа жеткізгішке ауыстырылады.

Ақпараттарды дереу көшіріп алуға мүмкіндік болмаған кезде тергеу әрекеті жүргізілген күннен бастап үш тәуліктен кешіктірмей оны техникалық мүмкіндіктердің болуы фактісі бойынша ауыстыруға жол беріледі, ол туралы тергеу әрекеттерін жүргізген тұлға тиісті хаттамада қосымша жазба жүргізеді.

Атап айтқанда, көшіруді жүзеге асырған тұлға туралы мәліметтер, ақпараттарды бір жеткізгіштен екіншісіне беру фактісі, 1 байтқа дейінгі дәлме-дәл файлдың бақылау сомасы және файлдың форматы, сондай-ақ пайдаланылған жабдықтар туралы ақпараттар көрсетіледі. Фототүсірілімдер қағаз жеткізгіштерге ауыстырылады.

Аталған ақпарат жеткізгішті сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын тұлға буып-түйеді, мөрмен бекітеді, қолдарын қояды, қылмыстық істің жанында сақталады (ҚПК-нің 199-бабының 8-бөлігі) [14].

Қазақстан Республикасының 27.04.2017 ж. «Сот сараптамасы органдарында сот сараптамалары мен зерттеулерді ұйымдастыру және жүргізу қағидаларын бекіту туралы» № 484 бұйрығына сәйкес үлгілерге келесі талаптар қойылады: тасымалдаушыда үлгілерді алуға процестік қосылу көрсетілуі қажет; нысаны бойынша ауызша мәтіндер еркін баяндау (әңгіме, өмірбаян фактілерін қысқаша баяндау, іс жағдайы бойынша қойылған сұрақтарға жауап) түрінде болуы керек, «парақтан» оқуға рұқсат етілмейді; диктордың ауыз екі сөйлеген сөзінің ұзақтығы (фонацияның ұзақтығы) 10 минут шамасында болуы керек, кейбір жағдайларда 10 минуттан кем уақытқа жол беріледі (тиісті сапасы және толық ақпараттылығы болған жағдайда); кейбір жағдайларда үлгілер, даусы мен сөздеріне сәйкестендірушілік зерттеу жүргізілетін адам айтты деп болжанған, зерттелетін фонограммадағы жекелеген фразалар мен сөздердің әр түрлі қарқында (орташа, баяу және жылдам) үш рет айтылуы түрінде ұсынылуы мүмкін; зерттелетін фонограммалардағы және дауыс пен сөздер үлгілерінің фонограммасындағы тілдердің міндетті түрдегі салыстырмалылығы талап етіледі (егер қатысушылар жедел жазу барысында тек қазақ тілі немесе орыс тілінде сөйлесе, онда үлгілер де тиісті тілде ұсынылады, егер сөздер аралас болса, онда әр тілдегі ұзақтығы 10 минуттан кем емес, барлық талаптарды сақтай отырып үлгілердің әр тілдегі екі нұсқасы ұсынылады); техникалық шарттардың міндетті түрдегі салыстырмалылығы талап етіледі (егер зерттелетін фонограмма телефон желісі арқылы жазылса, онда әңгімеге қатысушылардың сөздері мен дауыстарының үлгілері де осындай тәсілмен алынуы керек); дауыс пен сөздің шартты-еркін немесе еркін үлгілерін ұсынған кезде дикторлардың белгілері белгіленген фонограмманы қарап шығу және тыңдау хаттамасын ұсыну қажет [8].

Жекелеген жағдайларда (мысалы, дыбыс жазу құралын сәйкестендіру кезінде) сот сараптамасының бөлігі болып табылатын салыстырмалы зерттеуге арналған эксперименттік үлгілерді сарапшы қылмыстық істі тергеп жатқан тергеушіге тиісті сұрау салу жолымен алады. Сот сараптамасы аяқталғаннан кейін үлгілер әдетте оны тағайындаған органға немесе адамға жіберіледі.

Материалдардың бұл түрі қолданыстағы іс жүргізу заңнамасына сәйкес жазылатын сөйлеу болып табылады. Алу сәті мен шарттарына байланысты салыстырмалы үлгілер эксперименттік, еркін және шартты түрде бөлінеді. Үлгілердің әр түрінің сипаттамасын қарастырамыз.

Эксперименттік үлгілер. келесі жағдайларда жазуға болады: —таңдалған немесе еркін тақырыптағы әңгіме, әңгіме тақырыбы талданатын тақырыппен сәйкес келуі мүмкін; — сұрақтарға жауаптар (сұрақтар мәтіні зерттелетін фонограммалар мен олардың тақырыптарына тікелей байланысты болуы мүмкін); - мамандар дайындаған мәтінді оқу. Бұл ретте, жалпы ереже бойынша, даулы фонограммада оқылатын мәтіннің болуы жағдайларын қоспағанда, сөйлеу үлгілері алдын ала дайындалған мәтінді оқу болып табылмауы тиіс. Эксперименттік жазбаша мәтінді құрастыру кезінде зерттелетін фонограммада кездесетін сөздер мен сөз тіркестерін барынша пайдалану қажет [15].

Дауыстың және сөйлеудің еркін үлгілері және қылмысты тергеумен байланысты емес ҚР ҚПК 252-253, 219-221-баптарының тәртібімен жүргізілетін тергеу әрекеттері процесінде алынған өзге де еркін үлгілер (тінту; қарап тексеру; алу және т.б.). Оларға жеке немесе отбасылық мұрағаттан алынған аудио және бейнежазбалар, сәйкестендірілетін адамның қатысуымен радио және теледидар хабарлары және т.б. Мұндай үлгілерге фоноскопиялық сараптаманың мақсатына немесе орындалуына қарамастан орындалатын барлық фонограммалар жатады. Сараптама үшін еркін үлгі ретінде іскерлік сипаттағы кездесуде, конференцияда орындалған дыбыстық жазба таңдалуы мүмкін.

Фоноскопиялық сараптама үшін еркін үлгі жазылған сұхбат, жеке сипаттағы фонограмма, радио немесе теледидар арқылы жазылған сөйлеу және жеке типтегі басқа жазбалар болуы мүмкін. Дауыс пен сөйлеудің шартты еркін үлгілері-тергеу әрекеттерінің фонограммалары (жауап алу, беттестіру және т.б.). Фоноскопиялық сараптамаға, егер жазба қолданыстағы заңнамаға сәйкес орындалса, өзге тергеу және процестік әрекеттерді жүргізу кезінде алынған үлгілер де тартылуы мүмкін [15].

Диктофон немесе микрофон (егер қашықтан қолданылса) сөйлеу үлгілері 0,3-тен 1,0 м-ге дейінгі қашықтықта (микрофонның сезімталдығына және жазу құрылғысындағы сигналдың күшею дәрежесіне байланысты) жазылуы керек адамның аузына шамамен қарама-қарсы орналасуы керек. Бұл жағдайда микрофонның немесе диктофонның корпусын (егер микрофон кіріктірілген болса) киіммен және қатты заттармен жанасудан оқшаулау қажет. Сондай-ақ, микрофонды немесе диктофонды тербелістерді жақсы жібере алатын және дыбыс толқындарын шағылыстыратын үлкен тегіс және қатты беттерге (мысалы, үстелдің қақпағы) тікелей қою ұсынылмайды. Арнайы еден штативін қолданған дұрыс, ал ол болмаған жағдайда — дыбыс жазғыш (немесе микрофон) мен дыбыс жазу кезінде орналасқан бет арасындағы дыбыс сіңіретін тығыздағышты қолданған дұрыс. Мұндай тығыздағыш ретінде сіз бірнеше бүктелген газеттерді, компьютерлік тінтуірдің қалың төсенішін (кеуекті жағын жоғары қаратып), жұмсақ көбік немесе губканы қолдануға болады. Дәстүрлі түрде біз дыбыс оқшаулағыш ретінде қабылдайтын кейбір материалдар, керісінше, дыбысты күшейте алатынын ескеру қажет. Сондықтан жазбас бұрын қабылданған шаралардың тиімділігі мен жазбаның жоғары сапасына көз жеткізу керек. Дыбыс жазу аяқталғаннан кейін жазу ортасы (дауыс және сөйлеу үлгілері бар фонограмма көшірілген жад картасы немесе оптикалық диск) тексеріледі (тыңдалады) және іс жүргізу заңнамасының талаптарына сәйкес оралады. Сонымен қатар, дыбыс жазу құрылғысын пайдалану жөніндегі нұсқаулықпен

танысу қажет, өйткені өндірушінің ұсыныстарын орындау дыбыс жазу кезінде тітіркендіргіш қателіктерді болдырмауға көмектеседі.

Қорытындылай келе, ауызша сөйлеудің салыстырмалы үлгілерін жазуға арналған құрылғыны таңдау бойынша ұсыныстарды қарастырмыз. Сөйлеуді жазу үшін сандық магнитофонды (Digital Voice Recorder, Portable Digital Recorder) немесе келесі паспорттық сипаттамалары бар сандық бейнекамераны пайдалану ұсынылады. Дыбыс жазу техникасына қойылатын негізгі талаптар:

Сот фоноскопиялық сараптамасын жүргізудің технологиялық негіздері. Сот фоноскопиялық сараптаманы жүргізу технологиясы сараптамалық зерттеудің қабылданған кезеңдеріне сәйкес құрылады: зерттеудің дайындық (алдын ала) кезеңі, талдамалық бөлек зерттеуді және салыстырмалы зерттеуді қамтитын егжей-тегжейлі зерттеу, алынған нәтижелерді бағалау, қорытындыны қалыптастыру. Дайындық сатысында алдын ала зерттеу барысында зерттелетін объектіге әсер етудің барлық факторлары, қойылған мәселелерді шешу үшін маңызды олардың әсер ету бағыттары мен салдары зерделенуге тиіс. Егжей-тегжейлі зерттеу сатысында бөлек зерттеу барысында әрбір зерттелетін фоноскопиялық объектінің жалпы, топтық және жеке қасиеттері мен белгілері зерттеудің сәйкестендіру немесе диагностикалық мәселелерін шешу үшін маңызды болып табылады. Дәл осы кезеңде берілген жағдайларда объектілердің белгілері мен қасиеттерін көрсету тәсілі мен сипатын, олардың тұрақтылығы мен криминастикалық маңыздылығын анықтау үшін қажетті эксперименттер жүргізіледі. Салыстырмалы зерттеу барысында жеке талдау сатысында алынған белгілер жиынтығы салыстырылады, ұқсастық, сәйкестік немесе айырмашылық анықталады. Бағалау кезеңінде белгінің ситуациялық өзгеруіне, материалдардың салыстырмалылық дәрежесінің әсеріне, тұрақтылық пен өзгергіштікке, сәйкестік немесе айырмашылық туралы шешім қабылдау үшін анықталған сәйкес немесе әр түрлі белгілердің даралық жеткіліктілігіне себеп болған айырмашылықтардың

мүмкін себептері анықталады. Оның негізінде қорытынды қойылған сұраққа жауап түрінде тұжырымдалады.

Алдын ала зерттеулер кезеңінде бөлек және салыстырмалы зерттеу жүргізу үшін жұмыстың барлық дайындық көлемі орындалатындығына байланысты, ұсынылған объектілердің жарамдылығы туралы мәселе шешіледі, әрі қарайғы зерттеу мен тұжырымдардың барысына тікелей әсер етеді, фонограммаларды сараптау үшін материалдарды тексеруді қамтитын дайындық сатысында сөйлеушіні сәйкестендіру бойынша типтік сот-фоноскопиялық сараптама жүргізу қаптаманың тұтастығын, мөрлердің сақталуын сипаттау. Қаптаманы ашқаннан кейін ұсынылған дәлелдемелерді (кассеталарды, магниттік тасығышы бар катушкаларды) тексеру және сипаттау жүргізіледі, қаптамадан алынған объектілер белгіленеді, магниттік таспасы бар кассеталардың (катушкалардың) дараландыратын белгілері тіркеледі, қорғау қалталары мен жазбалардың тұтастығына, магниттік тасығыштың қолма-қол ақаулары мен ұсынылған объектілердің басқа да ерекшеліктеріне назар аударылады [16].

Қолданыстағы қылмыстық процесік заңында олар туралы тікелей айтылмайды, өйткені олардың материалдық объектілер ретінде пайда болуы қылмыстық істі тергеумен немесе сот сараптамасын жүргізумен байланысты емес, оларды тергеушінің ақылға қонымды бастамасына пайдалануға мүмкіндік береді. Тек осы ерекшелікке байланысты, мысалы, сараптамалық зерттеуге арналған қолжазбаны, айыпталушының қылмыстың алдындағы кезеңінде жазған хаттарын немесе өзі жазған мәлімдемені үлгі ретінде пайдалануға тыйым салу дұрыс па? Адам қайтыс болған немесе белгісіз жоғалып кеткен жағдайда, еркін үлгілерге балама жоқ [17].

Сот-фоноскопиялық сараптама тергеушінің қарамағындағы жеке тұлғаны анықтаудың жалғыз байланыссыз әдісі болып табылады. Осыған байланысты, қылмыстық қауымдастықтарға немесе топтық және ұйымдасқан қылмыстың басқа түрлеріне қатысушылардың кінәсін әшкерелеу мен дәлелдеудегі мұндай

сараптамалардың нәтижелері өте маңызды, ал айғақтар беруден бас тарту және айыпталушылардың жағдайында таптырмас дәлел.

Сонымен бірге, қылмыстық іс жүргізу заңнамасында айыпталушының (күдіктінің) дауыс үлгілерін, егер соңғысы оларды өз еркімен беруден бас тартқан жағдайда (мысалы, алу процесі заңдастырылған мәжбүрлі сипатта болатын қолды жуу, тырнақ кесінділері, саусақ іздері және т.б. үлгілерден айырмашылығы) алу тетігі көзделмеген. Уақыт өте келе құқық қорғау органдарының жұмыс әдістері туралы көбірек хабардар бола отырып, қылмыскерлер өз дауыстарының үлгілерін беруден бас тартады. Оларды бұған мәжбүрлеудің заңды, тиімді жолдары жоқ. Жақында, қылмыстық есірткі қауымдастықтарының мүшелері жасаған қылмыстар туралы қылмыстық істерді тергеу кезінде тергеу айыпталушының дауысының үлгілерін белгілі бір тілде, ол білетін тілдердің бірінде алу проблемасына тап бола бастады. Айыпталушы өз дауысы мен сөйлеу үлгілерін өз еркімен беруге келіседі, бірақ басқа тілде, қылмыс жасаған кезде сөйлеген сөзінде емес. Ол керісінше көрінгеніне карамастан, өзінің ана тілін білмейтінін айтады (Мысалы-этникалық тәжік тәжік тілінде сөйлемейтінін айтады). Бұл сараптамалық зерттеу үшін дауыс үлгілерін пайдалану мүмкіндігін болдырмау үшін әдейі жасалады [18].

1.3 Қазіргі жағдайда фоноскопиялық сараптаманы тағайындау және жүргізу ерекшеліктері.

Акустикалық арна арқылы берілетін сөйлеу ақпаратының техникалық құралдарының көмегімен бекіту тек бағдарлаушы ғана емес, сонымен қатар дәлелді маңызы бар криминалистикалық ақпаратты алудың ең кең тараған әдісі

болып табылады. Аудиожазбалар қылмыстық істердің материалдарына қоса тіркелетін телефон және өзге де келіссөздерді бақылау мен жазудың нәтижесі ретінде тек ашу мен тергеу үшін ғана емес, сондай-ақ ауыр және аса ауыр қылмыстарды анықтау мен алдын алу үшін де елеулі маңызы бар дәлелдемелердің неғұрлым объективті көздерінің бірі болып табылады [16].

Сот фоноскопиялық сараптамасының нәтижелерін заттай дәлелдемелер ретінде фонограммалар немесе заңдылықты тексерумен және қылмыстық іске қоса тіркелетін фонограммаларды дұрыс рәсімдеумен тығыз байланысты құжаттар пайда болатын қылмыстық істер бойынша дәлелдемелік базаның көзі ретінде пайдалану тиімділігінің артып келе жатқанын атап өту маңызды [19].

Фоноскопиялық сараптамаға ұсынылуы мүмкін: - ҚР ҚПК-нің 232-бабына сәйкес тергеушінің қаулысы бойынша жүргізілген телефон немесе өзге де келіссөздерді жазуды жүзеге асыру процесінде қылмыстық құқық бұзушылық туралы арызда, хабарламада оны дайындайтын, жасайтын немесе жасаған не өзіне қатысты пайымдауға өзге де негіздер бар тұлға ретінде көрсетілген адам, оның тергеліп жатқан құқық бұзушылыққа қатысы бар не дайындалып жатқан, жасалып жатқан немесе жасалған қылмыстық құқық бұзушылық туралы мәліметтері бар; күдіктінің, оның жазбаша келісімімен жәбірленушінің; үшінші тұлғаның, егер үшінші тұлғаның іс үшін маңызы бар ақпаратты алатыны немесе беретіні туралы мәліметтер болса, зорлық-зомбылық, бопсалау немесе басқа да қылмыстық әрекеттер қаупі төнген кезде, іс үшін маңызы болуы мүмкін мән-жайлар болған немесе олардың туындауы болжанған жағдайда, орындар, фонограммалар қоса тіркеледі. тергеушінің қаулысы негізінде және Қазақстан Республикасының Заңында көзделген тәртіппен қылмыстық іс материалдарына заттай дәлел ретінде толық көлемде тіркеледі [13].

ҚР ҚПК 113-бабы және 15.09.1994 ж. «Жедел-ізвестіру қызметі туралы» заңның 14-бабы негізінде дәлелдеуде пайдаланылатын жедел ізвестіру іс-шаралары барысында техникалық құралдарды қолдану нәтижесінде, егер олар

дәлелдемелерді жинауды, зерттеуді және бағалауды регламенттейтін ҚР ҚПК 122, 124, 125, 126 - баптарының талаптарына жауап берсе оларды дәлел ретінде қылмыстық іске қоса тіркеу үшін күдікті, айыпталушы, қорғаушы, жеке айыптаушы, жәбірленуші, азаматтық талапкер, азаматтық жауапкер және олардың өкілдері, сондай-ақ кез келген азаматтар мен ұйымдар ауызша да, жазбаша да не электрондық құжат нысанындағы мәліметтерді, сондай-ақ оларды дәлел ретінде қоса тіркеу үшін заттар мен құжаттарды беруге құқылы қылмыстық іс бойынша [13].

Қылмыстық құқық бұзушылықтың және өзге де материалдық объектілердің іздерін табу және анықтау, оқиғаның мән-жайын анықтау және іс үшін маңызы бар мән-жайларды анықтау мақсатында сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адам жергілікті жерді, үй-жайларды, заттарды, құжаттарды, тірі адамдарды, мәйіттерді, жануарларды қарап-тексеруді жүргізеді. Тексеруді жүзеге асыратын адамның нұсқаулары осы тергеу әрекетінің барлық қатысушылары үшін міндетті (ҚР ҚПК 219-бабы) тінту кезінде (ҚР ҚПК 252, 254-бабы). Тінту іс үшін маңызы бар заттарды немесе құжаттарды табу және алып қою, оның ішінде тыйым салынуға жататын мүлікті табу мақсатында жүргізіледі. Тінту жүргізу үшін жеткілікті деректердің болуы көрсетілген заттар немесе құжаттар белгілі бір үй-жайда немесе басқа жерде не белгілі бір тұлғада болуы мүмкін деп пайымдау негіз болып табылады. (ҚР ҚПК 253 және 254-баптары). Алу іс үшін маңызы бар белгілі бір заттар мен құжаттарды, егер олардың қай жерде және кімде екендігі нақты белгілі болса, сондай-ақ тәркіленуге жататын мүлікті алып қою мақсатында жүргізіледі. Тінту мен алуды сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адам дәлелді қаулы бойынша жүргізеді. Тінту жүргізу, сондай-ақ мемлекеттік құпияларды немесе заңмен қорғалатын өзге де құпияны қамтитын құжаттарды, оларда бар ақпаратты алу туралы қаулыға тергеу судьясы санкция беруі тиіс [13].

Заттай дәлелдемелер ретінде фонограммаларды іске қосу оларды қарап, тыңдағаннан кейін орын алады. Бұл ҚР ҚПК 118, 219 және 220-баптарына байланысты. Фонограммаларды қарау нәтижелері ҚР ҚПК 224-бабының 3-бөліміне сәйкес талаптарды сақтай отырып, қарау және тыңдау хаттамасында көрсетілген [13].

ҚР ҚПК 197-бап. Тергеу әрекеттерін жүргізудің жалпы қағидалары. Сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адам заңда көзделген тергеу әрекеттеріне қатысуға адамдарды тарта отырып, олардың жеке басына көз жеткізеді, оларға құқықтары мен міндеттерін, сондай-ақ тергеу әрекетін жүргізу тәртібін түсіндіреді. ҚПК 197 бабы 3 бөлімі. Тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде ғылыми-техникалық құралдар қолданылуы және қылмыстық құқық бұзушылықтың іздері мен заттай дәлелдемелерді анықтаудың, тіркеу мен алудың ғылыми негізделген тәсілдері пайдаланылуы мүмкін [13].

ҚР ҚПК 199-бап. Тергеу әрекетінің хаттамасы

Тергеу әрекетінің хаттамасы тергеу әрекетін жүргізу барысында немесе ол аяқталған бойда жасалады. Хаттама қолмен жазылуы, машинкамен не компьютермен басу тәсілі арқылы жасалуы мүмкін. Хаттаманың толық болуын қамтамасыз ету үшін стенографиялау, киноға түсіру, дыбыс- және бейнежазба немесе өзге де ғылыми-техникалық құралдар қолданылуы мүмкін. Стенографиялық жазба, дыбыс- және бейнежазба материалдары немесе өзге де ақпарат жеткізгіштер хаттамаға қосып тігіледі және іспен бірге сақталады.

Егер тергеу әрекетін жүргізу кезінде фотосуретке түсіру, киноға түсіру, дыбыс - және бейнежазба немесе өзге де ғылыми-техникалық құралдар қолданылса не іздің баспа-таңбалары мен бедерлері әзірленсе, сызбалар, схемалар, жоспарлар жасалса, онда хаттамада сондай-ақ оны жүргізу барысында қолданылған ғылыми-техникалық құралдар, оларды пайдалану талаптары мен тәртібі, осы құралдар қолданылған объектілер және алынған нәтижелер көрсетілуге тиіс. Хаттамада бұған басқа ғылыми-техникалық

құралдарды қолданудың алдында бұл туралы тергеу әрекетін жүргізуге қатысқан адамдардың хабардар етілгені аталуға тиіс. Хаттамаға тергеу әрекетін жүргізу кезінде орындалған фотографиялық негативтер мен суреттер, кинотаспалар, диапозитивтер, фонограммалар, бейнежазба кассеталары, өзге ақпарат жеткізгіштер, сызбалар, жоспарлар, схемалар, іздің баспа-таңбалары мен бедерлері қоса тіркеледі [13].

ҚР ҚПК 242-бап. Адамды немесе орынды жасырын аудио- және (немесе) бейнебақылау. Адамды жасырын аудио- және (немесе) бейнебақылау – қажет болған кезде жасырын кіру және (немесе) зерттеу арқылы бейне-аудиотехниканы не өзге де арнайы ғылыми-техникалық құралдарды пайдаланумен бір мезгілде олардың мазмұнын материалдық жеткізгіште тіркеп жүргізілетін, адамның сөйлеген сөзін және өзге де ақпаратты, сондай-ақ оның іс-әрекеттерін жасырын бақылау.

Орынды жасырын аудио- және (немесе) бейнебақылау – қажет болған кезде орынға жасырын кіру және (немесе) орынды зерттеу арқылы бейне-, аудиотехниканы не өзге де арнайы ғылыми-техникалық құралдарды пайдаланумен бір мезгілде олардың мазмұнын материалдық жеткізгіште тіркеп жүргізілетін, нақты белгілі бір жерде болып жатқан сөйлесулерді және басқа да дыбыстарды және (немесе) оқиғаларды жасырын бақылау.

ҚР ҚПК 210-бап. Жауап алуды жүргізудің жалпы қағидалары Сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адамның шешімі бойынша, сондай-ақ күдіктінің, айыпталушының, куәнің немесе жәбірленушінің өтінуі бойынша жауап алу кезінде дыбыс- және бейнежазба қолданылуы мүмкін. Жауап алынатын адамға мұндай дыбыс- және бейнежазбаның қолданылатыны туралы жауап алу басталғанға дейін хабарланады.

Дыбыс- және бейнежазба жауап алудың барысын толығымен көрсетуге және жауап алынатын адамдардың айғақтарын толық қамтуға тиіс. Жауап алудың бір бөлігін дыбыс- және бейнежазбаға түсіруге, сондай-ақ сол жауап

алудың барысында берілген айғақтарды жазып алу үшін арнайы қайталауға жол берілмейді.

Жауап алу аяқталғаннан кейін дыбыс- және бейнежазба толығымен жауап алынып отырған адамға тыңдатылып-көрсетіледі. Айғақтардың дыбыс- және бейнежазбасына жауап алынып отырған адам жасаған толықтырулар да фонограммаға және бейнеграммаға енгізіледі. Дыбыс және бейнежазба жауап алынатын адамның олардың дұрыстығын куәландыратын мәлімдемесімен аяқталады.

Жауап алу барысында дыбыс- және бейнежазба қолданылып алынған айғақтар жауап алу хаттамасына енгізіледі. Жауап алу хаттамасы, сондай-ақ: дыбыс және бейнежазбаның қолданылғаны және бұл туралы жауап алынып отырған адамға хабарланғаны туралы белгіні; ғылыми-техникалық құралдар, дыбыс және бейнежазба жағдайлары мен оны тоқтата тұру фактілері, тоқтатудың себептері мен ұзақтығы туралы мәліметтерді; жауап алынып отырған адамның дыбыс және бейнежазбаны қолдану себебі жөніндегі мәлімдемесін; жауап алынып отырған адамға дыбыс және бейнежазбаның тыңдатылып көрсетілгені туралы белгіні; жауап алынып отырған адамның және сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адамның хаттаманың және дыбыс және бейнежазбаның дұрыстығын куәландырғанын қамтуға тиіс. Фонограмма мен бейнеграмма іспен бірге сақталады және олар сотқа дейінгі тергеп-тексеру аяқталғаннан кейін мөрмен бекітіледі [13].

ҚР ҚПК 212-бап. Жауап алу хаттамасы. Жауап алудың барысы мен нәтижелері осы Кодекстің 199-бабының талаптары сақтала отырып жасалатын хаттамада көрсетіледі.

Айғақтар бірінші жақтан және мүмкіндігінше сөзбе-сөз жазылады. Сұрақтар мен олардың жауаптары жауап алу кезіндегі реті бойынша жазылады. Хаттамада жауап алуға қатысқан адамдардың сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адам қабылдамаған немесе жауап алынып отырған адам жауап

беруден бас тартқан сұрақтары да, оларды қабылдамаудың немесе олардан бас тартудың уәждері көрсетіле отырып, қамтылуға тиіс [13].

ҚР ҚПК 347-бап. Басты сот талқылауының хаттамасы

Басты сот талқылауы кезінде сот отырысының хатшысы хаттама жүргізеді. Хаттама компьютерлік, электрондық (аудио-, бейне түсіруді қоса алғанда), машинада жазу не қолмен жазу тәсілімен жасалады [13].

ҚР ҚПК 347-1-бап. Басты сот талқылауын аудио бейне түсіру құралдарымен түсіріп алу. Сот отырысы барысын түсіріп алу аудио-, бейнежазба құралдарының көмегімен жүзеге асырылады. Сот отырысын аудио, бейнежазба құралдарымен түсіріп алуды сот отырысының хатшысы жүзеге асырады. Істі талқылауды аудио-, бейнежазба құралдарын пайдалану арқылы түсіріп алған жағдайда, сот отырысының хатшысы жазбаша нысанда қысқаша хаттама жасайды. Аудио-, бейнежазбаны қамтитын материалдық жеткізгіш пен сот отырысының қысқаша хаттамасы іс материалдарына қоса тіркеледі [13].

Фонограммалар жоғарыда аталған тергеу және іс жүргізу әрекеттерін жүргізу негізінде алынуы мүмкін. Олар қылмыстық іс бойынша сақталуы керек және тиісті хаттамаларға қосымша болып табылады.

Сот-фоноскопиялық сараптама, кез келген басқа сот сараптамасы сияқты, маңызды және іс бойынша дәлел бола алатын фонограммада жазылған ақпараттың салыстырмалылығы мен дұрыстығын тексеруге бағытталған заңда көзделген іс жүргізу әрекеттерінің бірі болып табылады. Қылмыстық істер бойынша сот-фоноскопиялық сараптама жүргізу, әдетте, қажетті арнайы білімі бар мемлекеттік сот сарапшыларына жүктеледі.

ҚР ҚПК 272-бабына сәйкес сот фоноскопиялық сараптамасы алдын ала тергеу кезеңінде де тағайындалуы мүмкін. Фоноскопиялық сараптаманы тағайындау процесінде оны жүргізу барысында қылмыстық іске тіркелген фонограмманы алудың мән-жайлары, шарттары, тәсілі және техникалық құралдары туралы қосымша ақпарат қажет болуы мүмкін екенін ескеру

маңызды. Бұл мәліметтер фонограмма ақауларын және оның жазбаларының үздіксіздігін дұрыс саралау және оларды монтаждау белгілеріне жатқызу және ықтимал сараптамалық қателіктердің алдын алу мүмкіндігі туралы шешім қабылдау үшін өте маңызды. ҚР ҚПК 275-бабы 1-тармағының 4-бөлігі негізінде сот сараптамасын жүргізу үшін ұсынылған материалдардың жеткіліксіздігін атап өту маңызды.

Сот сараптамасы органының басшысы: егер: сот сараптамасы органында қажетті арнайы ғылыми білімі бар сарапшы болмаса; осы сот сараптамасы органының материалдық-техникалық базасы мен шарттары сот сараптамасын тағайындау туралы қаулыны және зерттеуге ұсынылған объектілерді орындамай, қылмыстық процесті жүргізетін органға дәлелдерін көрсете отырып, қайтаруға құқылы. нақты сараптамалық міндеттер; сот сарапшысының алдына қойылған мәселелер оның құзыретінен асып түседі; сараптама жүргізуге арналған материалдар ҚР ҚПК талаптарын бұза отырып ұсынылған. ҚР ҚПК 79-бабының 5-бөлігі сарапшыға сараптамалық қорытынды жасамауға және тергеушіге немесе сотқа сараптама жүргізуден бас тарту туралы жазбаша түрде дәлелді түрде хабарлауға құқық береді.

Сот-сараптама қызметі туралы 10.02.2017 ж. Заңының 24-бабына сәйкес сот сарапшысының міндеттері ретінде заңда көзделген жағдайларда қорытынды беруден бас тартуға, қорытынды берудің мүмкін еместігі туралы уәжді жазбаша хабарлама жасауға және оны сот сараптамасын тағайындаған органға (адамға) беруге (жолдауға);

ҚР Сот-сараптама қызметі туралы 10.02.2017 ж. заңының 43-бап.
Материалдарды орындамай қайтару

1. Материалдарды орындамай қайтару мынадай негіздер бойынша жүргізіледі:

1) осы сот сараптамасы органында қажетті арнайы ғылыми білімі бар сот сарапшысының болмауы;

2) осы сот сараптамасы органының материалдық-техникалық базасы және жағдайлары нақты сараптама міндеттерін шешуге мүмкіндік бермеуі;

3) сот сарапшысының алдына қойылған мәселелердің оның құзыретінің шегінен тыс болуы;

4) сот сараптамасын жүргізуге арналған материалдардың заң талаптарын бұзып ұсынылуы;

5) сот сараптамасын жүргізуді тоқтата тұру үшін негіз болып табылған мән-жайлардың осы Заңда белгіленген мерзім ішінде жойылмауы [4].

Сондай-ақ, сот-фоноскопиялық сараптамаға ұсынылатын зерттеу объектілерінің жарамсыздығы туралы шешім қабылдау фонограммаларды толық зерттеусіз мүмкін емес екенін атап өткен жөн.

Бұл жағдайда іс материалдарына заттай дәлелдемелер ретінде тіркелген фонограммаларға ғана емес, сонымен қатар салыстырмалы үлгілерге де акустикалық және лингвистикалық талдау жүргізу қажет. Осы зерттеудің нәтижелері бойынша фонограммада жазылған сөйлеу сигналдарының сөйлеушіні сәйкестендіру үшін жарамдылық дәрежесі туралы қорытындыны қамтитын сараптамалық қорытынды жасалуы керек [7].

Дауыспен сәйкестендіруді жүргізудегі практикалық қызметте сарапшының иелігінде салыстыру үшін сөйлеу үлгілерінің болуы үлкен маңызға ие. Бұл ретте үлгілер көлемі жағынан жеткілікті, сапасы жағынан қолайлы және нысаны мен мәтіндік мазмұны бойынша салыстырмалы болуы тиіс. Салыстырмалы үлгілерді алу процесінде тергеуші даулы фонограммадағы сөйлеумен қажетті салыстыруға қол жеткізе алмауы мүмкін. Егер сөйлеу үлгілерін іріктеуге фоноскопист сарапшылар тартылған жағдайда, бұл ҚПК-нің 93-бабы сот фоноскопиялық сараптамасының міндеттерін ойдағыдай шешу мүмкіндіктерін кеңейтуге мүмкіндік береді [13].

ҚР 10.02.2017 ж. Сот-сараптама қызметі туралы Заңының 23-бабында сарапшыға сот ісін жүргізуге қатысушы ретінде тергеу әрекетінің немесе сот

отырысының хаттамасына процеске қатысушылардың оның айғақтарын немесе қорытындысын дұрыс түсіндірмеуі жөнінде енгізілуге жататын ескертулер жасауға құқық берілгені көрсетілген [4].

ҚР ҚПК 283-бабында сарапшының айғақтары дәлелдемелік базаның дербес көзі болып табылатыны көрсетілген. Олар арнайы білім кешеніне сүйенеді және бұл олардың техникалық, лингвистикалық және басқа терминдерге толы екендігіне байланысты, бұл олардың хаттамаға дұрыс енгізілмеуіне және жариялау кезінде қателіктерге әкелуі мүмкін. Бұл өз кезегінде сараптамалық қорытындыны немесе сарапшының айғақтарын дұрыс бағаламауға әкелуі мүмкін.

Қылмыстық іс материалдарына заттай дәлелдемелер ретінде тіркелген фонограммалар аналогтық және цифрлық нысанда тіркелуі мүмкін.

Фонограммалары бар дискілер (сирек жағдайларда кассеталар) оралған және мөрленген, уәкілетті лауазымды адамдардың қолдарымен куәландырылған фоноскопиялық сараптамаға жіберілуі тиіс.

Егер осы талаптар сақталмаса, құрылғыны ауыстыру мүмкіндігіне күмән туындауы мүмкін және бұл деректерді бұрмалау туралы күдік келтіреді.

Дикторды сәйкестендіру қажеттілігі туындаған жағдайда сарапшының қарамағына күдіктінің дауысы мен сөйлеуінің салыстырмалы үлгілері (эксперименттік немесе еркін) беріледі.

Эксперименттік үлгілерді іріктеу ҚР ҚПК 265-бабында көрсетілген тәртіппен реттеледі. Фоноскопиялық сараптама тағайындаумен уақыты мен сипаты бойынша байланысты емес күдіктінің сөйлеуі мен дауысының еркін үлгілері ҚР ҚПК 122-бабы тәртібімен іріктеледі.

Еркін жазбалар деп әр түрлі конференциялардың, сұхбаттардың, жеке сипаттағы фонограммалардың және басқалардың жазбаларын түсіну әдеттегідей. Шартты түрде еркін сөйлеу және дауыс үлгілері деп тергеу әрекеттері мен өзге де процестік әрекеттерді жүргізу кезінде алынған

фонограммалар түсініледі, олардың барысында процестік заңда белгіленген тәртіппен дыбыс жазу қолданылған, оның ішінде ҚР ҚПК 210-бабы [13].

Салыстырмалы үлгілер ретінде әрекет ететін фонограммаларға қойылатын негізгі талап олардың шығу тегі, күдікті адамдардан күмән тудырмайды, жазбаның сапасы жақсы және көлемі жағынан да, материалы жағынан да жеткілікті. Салыстырмалы үлгілердің ұзақтығы кемінде 10-15 минут болуы, 1-сыныпты және одан жоғары аппаратурада жазылуы және даулы фонограммамен салыстырылуы тиіс [7].

Фонограммаларды толық және жан-жақты сараптамалық зерттеу және сараптамалық қорытындыны сот дәлелдемесі ретінде бағалау көбінесе сұрақтардың тұжырымын дәл және түсініксіз түсіндіруге жол бермейді. Біз олардың ең жалпы тізімін береміз:

1) фонограммада (зерттеуге жататын фонограмманың ұсынылған жеткізгіштегі орны көрсетіледі) күдіктінің дауысы мен сөйлеуі (тегі мен аты-жөні көрсетіледі) бар ма,

2) кімнің үлгілері фонограммада көрсетілген (жазу құралының түрі сипатталған)?

3) егер бар болса, онда оларға қандай белгілер, сөздер немесе сөз тіркестері айтылады?

4) дауысы мен сөйлеуінің салыстырмалы үлгілері фонограммада ұсынылған азаматқа (тегі мен аты-жөні көрсетіледі) сөздерден басталатын сөйлеу (сөздердің немесе сөз тіркестерінің сөзбе-сөз мазмұны келтіріледі) айтыла ма (жазба тасығыштың түрі көрсетіледі)?

5) стенограмма мәтінінде 1 және 2 фонограммаларда (шартты белгілеу нысаны көрсетіледі, мысалы, M1 және M2) және т. б. ретінде белгіленген көшірмелер бір немесе әртүрлі тұлғалармен айтылады.?

6) фонограммада жазылған әңгімеге қанша адам қатысты (орналасқан жері көрсетіледі және дыбыс жазғыш тасығыштың түрі сипатталады)?

7) фонограммада жазылған сөйлесудің сөзбе-сөз мазмұнын белгілеуге (дыбыс жазғыш тасығыштың типі көрсетіледі және фонограмманың орналасқан жері сипатталады, фонограмманың ауызша шекаралары көрсетіледі);

8) ұсынылған фонограмманы Шу мен кедергіден тазарта отырып қайта жазуға;

9) Фонограммада дыбыс жазу процесінде немесе одан кейін енгізілген монтаждау белгілері немесе басқа өзгерістер бар ма?

10) Ұсынылған фонограмма жазылған фонограмманың көшірмесі ме (тасымалдаушының орналасқан жері мен түрі көрсетіледі)?

11) ұсынылған фонограмма ұсынылған құрылғының көмегімен жасалды ма (жазу құрылғысының түрі көрсетіледі)?

12) Ұсынылған акустикалық фонограмадағы телефон номерін анықтау [7].

Берілген тізім түпкілікті емес. Қандай да бір іс бойынша фоноскопиялық сараптама тағайындау кезінде қылмыстық істің фактілері мен мән-жайларын анықтауға бағытталған және дәлелді маңызы бар мәселелердің жеке тізбесі қалыптастырылуы мүмкін. Бұл фоноскопиялық сараптаманы тағайындау туралы қаулы шығарылғанға дейін сараптамалық-криминалистикалық бөлімшеде мамандардан білікті кеңес алу қажеттілігіне байланысты.

Р.С. Белкин жазғандай «Егер ақпараттық сигнал – дәлел объективті (заттай) түрде әрекет етсе, онда зерттеудің міндетті элементі ақпараттық сигналды қайта кодтау болып табылады». Оның семантикалық мазмұны субъект үшін қол жетімді дәлелдеу формасын тапқанға дейін. Дәлелдердің пайда болуының негізінде жатқан рефлексия процесі өзінің жағдайына байланысты бұрмаланулар мен толық емес рефлексиялардың пайда болуына әкелуі мүмкін. Дәлелдеу барысында мұндай бұрмаланулар мен олардың мазмұнының толық анықталып, егжей-тегжейлі түсіндірілуі керек [20].

Фонограммалардың іс жүргізу мәртебесі олардың сандық немесе аналогтық формасына тәуелді емес екенін атап өту маңызды. Аудио және бейне

файлдар, басқа дәлелдер сияқты, шығу көзін тексеруге және салыстырмалылықты, рұқсат етілуін және дұрыстығын бағалауға жатады. Алайда, ерекшелігі де бар. Аналогтық сигнал уақыт бойынша және амплитудасы бойынша үздіксіз процесс болып табылады, ал оның сандық көрінісі арқылы бит санынан тұратын сандар тізбегі немесе сериясы болып табылады. Сондықтан аналогтық сигналды цифрлық сигналға түрлендіру екі кезеңнен тұрады: уақыт бойынша іріктеу және амплитудасы бойынша кванттау [21].

Уақыт бойынша іріктеу, әдетте, сигнал өзінің амплитудасы бойынша үздіксіз және белгілі бір уақыт аралығында алынған бірқатар есептеулерімен (дискреттерімен) ұсынылатындығын білдіреді (бірақ кейбір арнайы жағдайларда уақыт бойынша біркелкі емес іріктеу қолданылуы мүмкін, мысалы, тар жолақты сигналдарды цифрландыру кезінде). Бұл дегеніміз, аналогтық сигналдан айырмашылығы, цифрландыру жағдайында барлық зерттеулер бірқатар цифрларға айналдырылған сигналмен жасалады.

Сандық фонограмманың тағы бір маңызды айырмашылығы оның мазмұнына техникалық тұрғыдан анықталмауы мүмкін. Көптеген жағдайларда, осы мәселені шеше отырып, сарапшылар жазу процесінде немесе ол аяқталғаннан кейін аппаратураның рұқсат ету қабілеті мен сезімталдығы шегінде енгізілген монтаждау белгілері мен фонограмманың басқа өзгерістері анықталмады деген қорытындыға келгені кездейсоқ емес. Көбінесе фонограммалардың сандық көшірмелері бойынша сарапшылар монтаждың іздері туралы ештеңе айта алмайды және «жағдайлық емес өзгерістер» белгілері жоқ дейді. Мұндай тұжырым сарапшылардың фонограммалардың түпнұсқалығын анықтай алмағанын және дәлел ретінде цифрлық фонограммалардың шынайылығы мен дұрыстығына күмәнді мүлдем жоймайтынын айқын көрсетеді [21].

Монтаждау және «ситуациялық емес өзгерістердің» іздерін сарапшылар әртүрлі объективті немесе субъективті себептер бойынша «анықтамауы» немесе

«анықталмауы» әбден мүмкін: аспаптардың сезімталдығының жеткіліксіздігіне, біліктілігінің төмендігіне немесе тәжірибесіздігіне, сараптамаға ұсынылған материалдардың толық болмауына байланысты (мысалы, сарапшыға дыбыс жазу құрылғысы берілмеген кезде, жазудың технологиялық тізбегі туралы мәліметтер, оны өндірудің шарттары, жағдайлары және т. б.) [21].

Аналогтық жазбада бекітілген сигнал белгілі бір тасымалдаушының қасиеттерімен физикалық байланысты үздіксіз функция ретінде ұсынылады. Ақпараттың кез-келген жасанды өзгерістері сигнал функциясының үздіксіздігінің бұзылуына әкеледі, оны көп жағдайда сараптамалық жолмен орнатуға болады. Дегенмен, аналогтық медианың өзі оған жазылған ақпараттың дұрыстығына кепілдік бермейді, өйткені ол жазу арқылы бұрмалану мүмкіндігін жоққа шығармайды, мысалы, акустикалық арна арқылы сандық түрде орнатылған фонограмма.

Сандық жазбада сигнал өзі мен тасымалдаушы арасында физикалық байланысы жоқ мәндердің дискретті тізбегі түрінде ұсынылған. Дыбыстық деректердің сандық көрінісі оларды өңдеудің немесе өңделудің алғашқы белгілерін анықтамай-ақ кез-келген манипуляция жасауға мүмкіндік береді. Бұл жағдайда Сандық түрдегі дыбыстық сигнал бір-бірімен қажетті ретпен түйісетін фрагменттерге бөлінеді. Әрі қарай, әр буын - монтаждық ауысу - және бүкіл фонограмма монтаждау іздерін жою немесе жасыру үшін әртүрлі сүзгілермен және сигналдарды өңдеу бағдарламаларымен өңделеді [21].

Түпкілікті орнатылған фонограмма басқа сандық немесе аналогтық ортаға қайта жазылады. Соңғы жылдары, көп жағдайда, дыбыстық іздердегі дәлелді ақпараттың көзі әртүрлі ақпарат құралдарында сандық түрде жазылған фонограммалар болып табылады. Бұл жағдайда цифрлық дәлелдеменің түпнұсқасын, оның көшірмесін ажырату қажет.

Түпнұсқа цифрлық дәлел-бұл алып қою (алу) кезінде осы тасымалдаушылармен байланысты материалдық тасымалдаушылар және

осындай ақпараттық объектілер. Мысалы, фонограмма-түпнұсқа-тікелей құрылғыда (кассета, алынбалы тасымалдаушы, кірістірілген жад) және кейде одан бөлінбейтін ақпарат тасымалдаушысында жазылған.

Түпнұсқа материалдық тасымалдағышта сақталатын барлық ақпараттық объектілердің дәл цифрлық репродукциясы түпнұсқа болып табылады, ал оның көшірмесі материалдық тасымалдаушыға тәуелсіз ақпараттық объектілердегі ақпараттың дәл репродукциясы болады.

Мәселен, мысалы, көшірме жазу құрылғысының жад мазмұнының кескін файлы болады, ал көшірме кез – келген басқа сақтау құрылғысына көшірілген аудио немесе бейне файл болады. Кейде кез-келген сандық жазу құрылғысы фонограмманың көшірмесі деп жазылған ақпаратты қамтитын, бірақ басқа форматта жазылған (яғни түрлендірілген) файл түсініледі.

Айырбастау нәтижесінде алынған объект түпнұсқа сигналдың көшірмесі емес екенін ескеру қажет. Шын мәнінде, бұл түпнұсқамен белгілі бір байланыста болатын жаңа объект, бірақ бастапқы дыбыс көзімен емес.

Түрлендіру процесінің ерекшелігі-сандық жазу құрылғысында бір алгоритм бойынша кодталған дыбыстық із, ол басқа алгоритм бойынша кодталған жаңа дыбыстық сигналға айналады [21].

Бұл жағдайда деректердің қандай да бір көлемі жойылуы немесе жасалуы мүмкін. Мысалы, дыбысты WAVE форматынан MPEG Layer-3 форматына түрлендіру кезінде бастапқы (түпнұсқа) дыбыстық ақпараттың бір бөлігі түрлендіру және қысу кезінде пайда болатын қайтымсыз шығындарға байланысты жоғалады. Кері түрлендіру кезінде жоғалған деректер «нөлдік» ақпаратпен теңеседі. Бұл жағдайда алынған фонограмма түпнұсқаға дәл сәйкес келмейді, бірақ ол бірдей форматта ұсынылады. Сандық диктофондардың көпшілігі аудио ақпаратты белгілі бір алгоритмдердің көмегімен кодтайды, нәтижесінде оны тек диктофондардың өзінде немесе оларға қосылған бағдарламалардың көмегімен ойнатуға болады. Кез-келген компьютерде тыңдау

мүмкіндігін қамтамасыз ету үшін қоса берілген бағдарламалар әдетте әмбебап болып табылатын WAVE форматына түрлендіру функциясын ұсынады. Тек сандық дәлелдің көшірмесі дәл және түпнұсқаны толығымен қайталайды. Қазіргі уақытта фонограмманың көшірмесін кескінді түпнұсқа тасымалдаушыдан алып тастау кезінде алуға болады, нәтижесінде фонограмма толық көлемде ғана емес, сонымен қатар ақпарат тасымалдаушысының қасиеттері де жазылады. Көшірудің бұл әдісімен криминалистикалық маңызды ақпарат жоғалмайды немесе бұрмаланбайды. Сонымен қатар, файлды әдеттегі көшіру кезінде фонограмманың бірқатар атрибуттарына, атап айтқанда, файл жасалған күнге өзгертулер енгізілуі мүмкін. Бұл жағдайда көшірме түпнұсқадан өзгеше болмайды деп айту мүмкін емес. Фонограмма-көшірменің дұрыстығын анықтау, оның түпнұсқаға (жазу құрылысындағы бастапқы фонограммаға) толық және дәл сәйкестігіне күмәндануды болдырмау, сондай-ақ қайта жазу кезінде қандай да бір өзгерістер енгізу мүмкіндігін болдырмау үшін алынған көшірмені дәл (түрлендірілмеген) бастапқы фонограммамен салыстыру қажет. Сот сараптамасын жүргізу кезінде цифрлық фонограмманың түпнұсқалығы туралы сенімді қорытындылар алу үшін сарапшыға құрылымын ұсыну қажет, дыбыс жазу үшін пайдаланылған, сондай-ақ жазудың технологиялық тізбегі, дыбыс жазуды жүргізудің мән-жайлары мен техникалық шарттары, Бастапқы файлдың деректемелерін сәйкестендіретін, қайта жазу кезінде оны түрлендіру тәсілі туралы егжей-тегжейлі мәліметтер [21].

Нақты дыбыстық іздің орнына материалды тасымалдағышта ақпаратты сандық жазу кезінде оның математикалық моделінің параметрлерін сипаттайтын сандар тізбегі ғана жазылатындықтан, фоноскопиялық сараптаманың үлгілік сараптамалық есептерін шешу үшін цифрлық фонограммалардың жарамдылық шарттарына қосымша әдістемелік талаптарды енгізу қажет. Бұған жоғарыда айтылғандардан басқа, дыбыстық сигналды беру және тіркеу арнасы, қайта жазу технологиясы, сондай-ақ дыбыстық ақпарат таралатын жағдайлар туралы

ақпарат кіреді. Сараптамаға ұсынылатын материалдардың толықтығы ғана сарапшыға олардың зерттеуін қатаң ғылыми негізде, жан-жақты және толық көлемде жүргізуге мүмкіндік береді [21].

Алайда, қазіргі уақытта қылмыстық іс материалдарына материалдық ақпарат тасымалдаушыларды алу және қосу өте қиын, тергеуші тергеу әрекетін жасау кезінде жасаған фонограммалар сияқты, жедел-ізвестіру іс-шаралары барысында жедел қызметкерлер, түрлі мекемелердің, ұйымдардың қызметкерлері, қылмысқа қарсы іс-қимылмен байланысты болуы да мүмкін (мысалы, «ТЖМ», «ПО», «жедел жәрдем» қызметтері). Фонограммаларды жеке азаматтар да жаза алады.

Сонымен, қазіргі уақытта материалдық ақпарат құралдарында да, адамның жадында да қамтылған аудио ақпаратты пайдаланумен байланысты мәселелерді жан-жақты зерттеу қажет, ол дауыстың, қылмыскердің және басқа адамдардың сөйлеуінің сипаттамаларын, сондай-ақ бекіту кезінде орын алған дыбыстық ортаны қамтиды.

Фоноскопиялық сараптама жүргізудің ерекшелігі осы сараптаманы жүргізетін адамдардан ғана емес, сондай-ақ сараптаманы тағайындайтын тергеушіден (анықтаушылардан) белгілі бір білім мен дағдыларды талап ететіні анық [22].

Фоноскопиялық сараптама объектілерінің мынадай негіздер, критерийлер мен параметрлер бойынша негізгі жіктелуі: құқықтық (құқықтық) негіздерді; лингвистикалық негіздерді; филологиялық негіздерді; физика-техникалық параметрлерді; физиологиялық (медициналық) параметрлерді қамтуға тиіс. Мұндай немесе басқа жіктеу болашақта фоноскопиялық сараптамаларды ұйымдастыруға, дайындауға және жүргізуге әсер етуі мүмкін, адамның дауысы мен сөйлеуін зерттеуге ғылыми көзқарасты қалыптастыруға ықпал етеді деп санаймыз.

Дауыс пен сөйлеу бойынша сәйкестендіру әдістемесін талдаудан әдісті қолдану әрдайым қажетті нәтижеге әкелмейді деген қорытынды жасауға болады. Осы себепті оны одан әрі жетілдіру қажет, оған сот акустикасы, лингвистика, математика, фонология, нейрофизиология, психология, электроника, есептеу техникасы және т.б. салалардағы практиктер мен теоретик ғалымдардың қатысуы қажет. Қылмыстық процестік заңнама азаматтардың жеке өмірі туралы мәліметтерді жинау кезінде мәжбүрлеуді қолданудың өлшемдері мен шектерін белгілемейді. Атап айтқанда, жәбірленушілер мен куәгерлерді сараптаманы (оның ішінде фоноскопиялық) және куәландыруды мәжбүрлеп жүргізуге бола ма, зерттеу үшін үлгілерді мәжбүрлеп алуға бола ма, жоқ па, соны анықтау мүмкін емес, олардың хат алмасуы қамауға алынуы, тексерілуі және алынуы мүмкін адамдардың нақты шеңбері анықталмаған.

Мұндай олқылықтар болған кезде конституциялық ереже тікелей қолданылады «әркімнің жеке өміріне қолсұғылмаушылық, және отбасылық құпиясына құқығы бар», ерекшеліктер заңмен нақты белгіленген [23].

Қорытындылай келе, фоноскопияның криминалистикалық технологиялар саласы ретіндегі өзектілігі қоғамның, аудио және бейне жазу бағдарламаларының (Skype, What's app, Viber) техникалық прогресінің дамуына байланысты артып келе жатқанын атап өткен жөн.

Осыған байланысты фоноскопиялық сараптаманы міндетті сараптама дәрежесіне ауыстыру керек, өйткені белгілі бір жағдайларда (сыбайлас жемқорлық, парақорлық, терроризм, алаяқтық, бопсалау және т.б. туралы істер), дәлел ретінде тек телефон арқылы сөйлесу жазбасы болған кезде, тек оның көмегімен адамның қылмыс жасаудағы кінәсін анықтауға болады. Дыбыс жазу құралдарына ерекше назар аудару керек, оларды модернизациялау кезінде және осы әрекеттерді белгіленген нұсқаулық шеңберінде орындау керек. Бұл саланы теориялық тұрғыдан да дамыту қажет.

2. ҚЫЛМЫСТАРДЫ АНЫҚТАУ, АШУ ЖӘНЕ ТЕРГЕУ КЕЗІНДЕ ФОНОСКОПИЯЛЫҚ САРАПТАМАЛАРДЫ ТАҒАЙЫНДАУ, ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖӘНЕ ЖҮРГІЗУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.

2.1 Қылмыстық істерді тергеу кезінде фоноскопиялық сараптаманы ұйымдастыру мен тағайындаудың құқықтық мәселелері.

Цифрлық технологиялардың дамығаны соншалықты өміріміздің ажырас бөлігіне айналды. Қазіргі біз өмір сүріп отырған қоғамда смартфонды, планшетті, компьютерді қолданбайтын адамды табу қиын. Цифрландыру адам өмірінің әр түрлі қызмет ететін салаларына енгізілуде. Сот-сараптама қызметін цифрландыру белсенді жүзеге асырылуда, жаңа бағдарламалық-техникалық

кешендер әзірленуде, сарапшының автоматтандырылған жұмыс орны жетілдірілуде.

Сот-фоноскопиялық сараптамаға келетін болсақ, дауысты өзгертуге арналған әртүрлі техникалық - бағдарламалық құралдар, сөйлеу сигналын бұркемелеуге және бұрмалауға арналған басқа мүмкіндіктер бар, бұл дикторды анықтау және диагностика мәселелерін шешуді қиындатады.

Әртүрлі бағыттағы қылмыстарды тиімді ашу және тергеу үшін сот сараптамаларының материалдық-техникалық базасын уақтылы жетілдіру қажет, ғылыми прогрестің жетістіктеріне сүйене отырып, қолданыстағы әдістемелік тәсілдер мен ұсыныстардың деңгейін арттыру қажет.

Е.И Галяшина жазғандай, «Қазіргі заманғы сот-фоноскопиялық сараптама, бұл сарапшының фонограммада екілік кодта жазылған сөйлеу және сөйлеу емес сигналдарды ғана емес, сонымен қатар сандық деректерді, олардың тасымалдаушыларын, дауыс пен сөйлеу синтезі жүйелерін, дыбыстық сигналдарды цифрлық өңдеу бағдарламаларын зерттеуі» [24].

Сот-сараптамалық зерттеу процесін автоматтандыру үшін фоноскопиялық сараптамада «арнайы математикалық қамтамасыз етумен және дыбыстық сигналды енгізу және шығару жүйелерімен, жоғары сапалы аудиоаппаратурамен және дәл өлшеу техникасымен дербес компьютерден тұратын өлшеу-есептеу кешені пайдаланылады» [25].

Е.И. Галяшина атап өткендей, «цифрлық фонограммада ауызша сөйлеуде түсірілген ақпараттың дұрыстығын тексеру мен бағалаудың қиындығы манипуляциялардың көрінетін іздерін қалдырмай фонограмманы редакциялау мен монтаждаудың түбегейлі мүмкіндігі болып табылады» [26].

Егер фонограмма материалдық тасымалдағышта бекітілген дыбыстық оқиғаны (із) барабар түрде көрсетсе «беру және жазу трактінің сипаттамаларына, басқа ситуациялық факторларға байланысты табиғи бұрмаланулар мен кедергілерді ескере отырып» онда ол шынайы болып табылады [27].

Егер дауыс пен сөйлеудің қасақана бұрмалануының белгілері болмаса, фонограммаға оны жазу процесінде де, оны жазғаннан кейін де өзгерістер енгізілмесе фонограмманың шынайы екенін анықтауға болады, Алайда, цифрлық монтаждың іздерін анықтаудың күрделілігіне және басқа өзгерістерге байланысты фонограмманы түпнұсқалық деп тану міндеті едәуір күрделене түседі.

Бұрмалау-бұл «бірқатар қасиеттерді жоғалтумен немесе жаңаларын алумен» бірге жүретін кез-келген өзгеріс [28].

Егер сот-сараптамалық зерттеу процесінде сарапшы фонограммада қандай да бір бұрмаланулардың белгілерін анықтаған жағдайда, фонограммаға өзгерістер енгізудің механизмін, тәсілдері мен себептерін, олардың жасанды немесе табиғи сипатын белгілеу, криминалистикалық маңызы бар белгілердің бұрмалану дәрежесін көрсету қажет [28].

Модификация ұғымына келетін болсақ, оның мағынасы кеңірек. Сандық фонограммаларды аналогтық фонограммаларға қарағанда өзгерту онайырақ. Модификация-бұл объектінің немесе құбылыстың оның мәніне әсер етпейтін кез-келген модификациясы [29].

Сот фоноскопиясында фонограмманың модификациясын фонограммаға оның қасиеттерін өзгертетін немесе бұрмалайтын кез келген (қасақана немесе қасақана емес) әсер ретінде қарастыруға болады.

Мазмұны жағынан қарағанда «маскировка» және «еліктеу» ұқсас ұғымдар ретінде қарастыруға болады, фоноскопиялық зерттеу шеңберінде диктордың нақты дауысын қандай да бір жолмен жасыруға бағытталған, еліктеу мен маскировка «әртүрлі тәсілдермен қол жеткізіледі және орындаудың әр түрлі дәрежесі бар» [30].

Еліктеу-бұл ең алдымен диктордың сөйлеу тілінің ерекшеліктерін (тембр, артикуляция, интонациялық дизайн және т.б.) талдау арқылы басқа адамның дауысы мен сөйлеуіне еліктеу. Адамның беті басқа адамның сөйлеуіне еліктей

алады, қалыптасқан дағдымен. Дауысты жасыру адамның жеке басын немесе басқа адамның жеке басын әдейі жасыру мақсатында адамның дауысы мен сөйлеуінің лингвистикалық және акустикалық сипаттамаларының өзгеруімен байланысты. Е.И.Галяшина қолданыстағы түпнұсқалық емес фонограммаларды алудың тәсілдерін дыбыстық ақпараттың саны мен сапасын қасақана немесе байқаусызда өзгертуге бөлуді ұсынады [24].

Сандық технологияны қолдана отырып, шынайы емес фонограммаларды алудың кейбір жолдары туралы толығырақ айтсақ. Компьютерлік-техникалық құралдардың көмегімен дауысты өзгерту арнайы бағдарламалық өнімдердің көмегімен дауысты цифрлық өңдеу есебінен бұрмалау жолымен жүзеге асырылады. Диктордың дауысын өзгертуге арналған бағдарламалар өз жұмысында ұқсас алгоритмді жүзеге асырады, олар бағдарлама орнатқан параметрлер бойынша дауыстың кейбір сипаттамаларын, ең алдымен негізгі дауыс тонының жиілігін автоматты түрде өзгертеді. Егер бұрын мұндай сандық дауысты өңдеу үшін күрделі бағдарламалық жасақтаманы орнату қажет болса, қазір телефонға қосымшаны жүктеу жеткілікті. Мысалы, «Apple store» дүкенінде «дауысты жазу және өзгерту», «дауысты өзгерту және жасыру», «атақты адамдардың дауыстарын клондау» және т.б. деп аталатын қолданбалар бар. Қолданыстағы бағдарламалар бұрын жүктелген фонограмманы да, нақты уақыттағы сөйлеу сигналын да өзгерте алады, мысалы, Skype, WhatsApp және т.б. арқылы сөйлесу кезінде. Алдыңғы жұмыстарда біз дауысты өзгертуге арналған бағдарламалық-техникалық құралдарды екі топқа бөлуді ұсынамыз: сөйлеу сигналын жазу арнасына кірер алдында, яғни нақты уақытта өзгерту, фонограммада жазылған сөйлеу сигналын кейінгі өңдеу арқылы өзгерту [31].

Дауыстың нақты уақыт режимінде өзгеруі кезінде дайын фонограммаға өзгерістер енгізілмейтінін атап өткен жөн [32].

Осылайша, сөйлеу сигналын өңдеуден кейінгі кез-келген белгілерді анықтау өте қиын, өйткені цифрлық-аналогтық түрлендіру арқылы жаңа сөйлеу

сигналы пайда болады. Процессуалдық құқық тұрғысынан фонограмманың түпнұсқалығы фактісі оның түпнұсқалығы салдарынан оның дұрыс емес дәлелі ретінде танылуына әкеледі. Мысалы, дәлелдемелерді бұрмалау туралы мәселені шешу кезінде (ҚР ҚК 416-бабы) немесе егер сарапшының алдында диктордың дауысы мен сөйлеуіне еліктеу фактісін анықтауға байланысты міндет тұрса (пранкерлердің қатысуымен телефон алаяқтықтарын тергеуге байланысты істер және т.б.), сарапшы анықтаған өзгерістер мен оларды тиісті криминалистикалық бағалау, соның ішінде дәлелдеуде. Әр түрлі бағдарламалардың көмегімен дауыстың өзгеруі туралы болжаммен фонограммаларды талдау бойынша кейбір ұсыныстар ретінде біз мыналарды ұсына аламыз фонограммаларды техникалық зерттеу әдістемесінің ережелері негізінде фонограммаға өзгерістер енгізу белгілерінің болуын болмауын анықтау. Бұл жағдайда аталған өзгерістердің көзін анықтау маңызды, олар дауысты өзгерту, фонограмманы орнату үшін компьютерлік-техникалық құралдарды қолданудың салдары болуы мүмкін, олардың пайда болуы фонограммаларды жазу арнасын құрайтын құрылғылардың жұмыс ерекшеліктерімен түсіндірілуі мүмкін. Бағдарламалық құралды анықтау (файлдың екілік құрылымын, оның ішінде қызметтік ақпаратты талдау, сигналдың спектрлік көрінісін талдау) анықталған өзгерістерге криминалистикалық баға беру. Дауысты өзгерту үшін компьютерлік-техникалық құралдарды пайдалану файлдың метадеректерінде белгілі бір бағдарламалық жасақтаманы қолдану туралы ақпараттың болуы (ол дауысты өзгерту мақсатында қолданылады), лингвистикалық және акустикалық белгілер арасындағы, диктордың сыртқы сипаттамалары арасындағы сәйкессіздік арқылы көрсетілуі мүмкін [32].

Дауыстық синтез сөйлеу синтезі мәтінді дыбыстық сөйлеуге түрлендіруге мүмкіндік беретін технология. Дауысты синтездеу және сөйлеуді тану технологиялары барлық жерде қолданылады, телекоммуникация саласындағы пайдаланушы мен әртүрлі жүйелер арасында тиімді өзара әрекеттесуді орнатуға

мүмкіндік береді (мысалы, мессенджерлер мен электрондық пошталардан хабарламаларды оқу, дауыстық еске салғыштар мен ескертулер), оқыту жүйелерін дамыту үшін қолданылады, мысалы, дәрістерді айту, аудиокітаптарды жазу. «Алиса» дауыстық көмекшісі, «Apple Siri», басқа дауыстық көмекшілер, ақылды үй жүйесі де дауыстық синтез технологияларын қолданады. Сөйлеу синтезінің технологиялары кейбір банктерде де бар, мысалы, «Tinkoff Банкі» телефон роботтарында, дауыстық көмекшілерде, мазмұнды дауыстау үшін сөйлеу синтезінің технологиясын ұсынады. Жақында «Vera Voice» дауыстық синтез технологиясы жасалды. Бұл технологияның негізі, дауыстық синтездің басқа заманауи технологиялары сияқты, кез-келген дауысты көшіруге және оларға кез-келген нәрсені айтуға мүмкіндік беретін «нейрондық желілердің ансамблі» болып табылады. Дауысты синтездеу үшін нейрондық желілер дауыс иесінің бірнеше сағаттық аудио жазбаларын және ол оқитын цифрланған мәтінді талдауы керек. Рас, Screenlife Technologies компаниясы Т.Бекмамбетова және «Робот Вера» жобасының командасы әзірлеген бұл жоба мәтіндерді атақты адамдардың дауыстарымен, Мысалы, К. Собчак, В. Познердің 17 дауысымен айтуды ұсынады. Дауыстық синтез технологиясы енді ешкімді қорқытпайды. Бірнеше жыл бұрын арнайы бағдарламалық алгоритмдер арқылы айтылған сөйлеу адамның сөйлеуіне әлсіз ұқсайтын, бірақ қазіргі уақытта дауыстық синтез технологиялары үнемі жетілдіріліп отырғанда, сөйлеу дауыстық синтездің нәтижесі ме, әлде белгілі бір коммуникативті жағдайда белгілі бір адам айтқан ба деген сұрақтар жиі туындайды. Алайда, жасаушылардың жақсы мақсаттарына қарамастан, мұндай технологияларды шабуылдаушылар заңсыз мақсаттарда қолдана алады, Мысалы, сөйлеу оқиғасына еліктеу үшін, кез-келген адамды «алмастыру» үшін (пара алу/беру, есірткі жасау және тарату туралы істер бойынша), олардың жеке басын жасыру үшін (анонимді қоңыраулар жасалған жағдайда) адам бостандығына қарсы қылмыстарды тергеу кезінде (адам ұрлау, заңсыз бас бостандығынан айыру).

Қазіргі уақытта бұл мәселені шешудің әдістемелік тәсілдері жоқ, тек жеке ғылыми мақалалар бар. Дауыстық синтездің алғашқы технологиялары, шын мәнінде, фонограмманы монтаждау болды, алдын-ала жазылған сөздер мен сөз тіркестерін сандық «желімдеуге» негізделген. Мұндай тәсіл сөйлеудің жоғары сапасын береді және қазіргі кезде өте кең таралған (мысалы, вокзалдардағы, әуежайлардағы, метродағы және т.б. хабарландырулар). Осыған қарамастан, мұндай жүйелер сөз тіркестерінің өте аз жиынтығын қайта жасай алады. Мәтіндердің үлкен көлемін айту үшін олар біріктіру әдістері мен ережелерге сәйкес сөйлеуді толық синтездеу әдісін ұсынады, оны өз кезегінде бірнеше жолмен жүзеге асыруға болады [33].

Лингвистикалық талдау кезінде фонограмманы тыңдау кезінде интонациялық құрылымдардың ерекшеліктерін мұқият зерделеу керек, өйткені нормативті емес қолдану осы әдісті қолданған кезде өте айқын көрінеді, сонымен қатар басқа прозодикалық белгілер айтарлықтай бұрмаланған. «Яндекс» дауыс синтезінің технологиялары unit selection тәсілін жүзеге асырады. Дауысты синтездеуге дайындалу үшін диктордың сөйлеуінің едәуір көлемін жазу қажет. Алайда, «Яндекстің» синтездеу технологиясы айтарлықтай артықшылыққа ие, мұнда дауысты синтездеу үшін нақты сөйлеудің фрагменттері желімделмейді, бірақ диктордың сөйлеуіндегі акустикалық модельді үйретеді. Бұл үшін тағы да нейрондық желілер қолданылады, нәтижесінде әзірлеушілер атап өткендей, кез-келген мәтін үшін сөйлеу тегіс, ал интонация табиғи [34].

Яндекс дауыстық синтез технологиясы пайдаланушыларға дауыстың эмоционалды бояуын таңдау мүмкіндігін ұсынады. Әзірлеушілер атап өткендей, кейбір дауыстар үшін нейрондық желі әр түрлі интонациямен айтылған сөз тіркестері бар үш түрлі даталық жиынтықта оқытылды: қуанышты, ашуланшақ, бейтарап. Сонымен қатар, Яндекс әзірлеушілері «SpeechKit» қызметін бастамас бұрын премиум дауыстарды синтездеу кезінде жеке сөйлемдер емес, бүкіл мәтін

бағаланады. Бұл тірі адамның сөйлеуіне тән едәуір сәйкес интонацияларды алуға мүмкіндік береді [34].

Дауыстық синтез технологиялары сот-сараптамалық фоноскопиялық зерттеу өндірісін, әсіресе цифрлық фонограммаларды талдаудың акустикалық-аспаптық әдістерін қолдану бөлігінде айтарлықтай қиындатуы мүмкін. Г.Н.Зубовтың пікірінше, мұндай синтез нәтижесінде әр түрлі адамдардың сөйлеуі (мысалы, бір немесе бірнеше сөйлесулердің қатысушылары, сол шарттарда жазылған) өте ұқсас болып көрінуі мүмкін, ал спектрлік форманттық сипаттамалар типтік, дәстүрлі зерттеу әдістерін қолдануда бір-бірінен ажыратылмай тұрып жақын болуы мүмкін [35].

Тиісінше, дауыстық синтездің заманауи технологияларының ерекшеліктерін ескере отырып, акустикалық-аспаптық топтың әдістерін жетілдіру керек, әйтпесе бұл дикторды анықтау мәселесін шешуде елеулі қателіктерге әкелуі мүмкін. Сонымен қатар, Г.Н. Зубов атап өткендей, жасанды интеллект пен сөйлеу трактінің модельдерін қолдануға негізделген синтез технологиялары жалғандықты анықтау мүмкіндігіне әлдеқайда үлкен қауіп төндіреді және жоғарыда жазғанымыздай, қазіргі заманғы дауыс синтезі технологияларының көпшілігі жасанды интеллект, нейрондық желілердің мүмкіндіктерін ескере отырып жұмыс істейді. Қазіргі қоғам өмірдің барлық салаларын цифрландыруға ұмтылады және бұл өзгерістерден қорықпау керек, бірақ сот-фоноскопиялық сараптамаларды өндірудің жаңа әдістемелік тәсілдерін әзірлеу және жетілдіру туралы айту керек [35].

Адам жасаған кез-келген өнертабыс сияқты, бұл технология болашақта айтарлықтай жетілдірілді. Қазіргі уақытта «Vera Voice» компаниясына кіретін ресейлік программистермен «parodist.ai» деп аталатын бағдарлама жасақталған. Бұл бағдарламаның ерекшелігі белгілі бір адамның айтылу ерекшеліктеріне еліктей отырып, сөйлеуді синтездей алады жылдамдық, интонация, тембр және

т.б. Болашақта бұл адамның дауысына стилистикалық жағынан ұқсас кез-келген сөз тіркестерін немесе тұтас сөйлемдерді құруға мүмкіндік береді.

Кез келген адам мобильді қосымша арқылы ашық қол жетімді жүктеу арқылы бірқатар танымал ресейлік қайраткерлердің «дауыстарын» сала алады. Бағдарлама кез-келген баспа мәтінін енгізуге мүмкіндік береді, оны әрі қарай талдайды және бағдарлама базасында кез-келген таңдалған дауыспен айтады. Айта кету керек, бағдарлама дауыс иелерін белсенді қорғайды және ықтимал арандатушылық, балағат сөздер немесе басқа да жол берілмейтін сөздермен күреседі. Мәтінді талдау аясында ол дауысты бұғаттай алады. «Vera voice» компаниясының өкілдері атап өткендей: жобаның басты міндеттерінің бірі адамдардың сөйлеу үлгілерінің жалған және рұқсат етілмеген көшірмелерімен күресу [37].

Әзірлеушілердің бірі В.С.Свешниковтың айтуынша, желі дауысты қалай бұрмалауды үйренуі үшін оған бірнеше сағат ішінде кез-келген адамның аудио деректерін беру керек. Аудио ағыны мен мәтін бір уақытта бірнеше нейрондық желілерге жүктеледі, біреуі дыбыстық спектрограмма жасайды (оның визуалды бейнесі), ал екіншісі тікелей дыбыс шығарады [38].

Әрине, бұл технологияны құру бұл нейрондық желілерді дамытудағы үлкен ғылыми қадам, бірақ сонымен бірге бұл технологияны одан әрі дамыту мен жаппай қолдануға енгізудің үлкен қауіптері бар. Бұл бұрмалауға үлкен мүмкіндіктер ашады, іс жүзінде осы технологияның көмегімен кез-келген әңгімені бұрмалауға болады, бұл жеке адам деңгейінде де, мемлекетаралық қатынастар деңгейінде де ауыр зардаптарға әкелуі мүмкін. Әлбетте, бұл бағдарлама қылмыстық мақсатта пайдаланылуы мүмкін. ҚР ҚК 255 – бабының 1 бөлігінде көзделген терроризм актісі туралы көрінеу жалған хабарлағаны үшін мысал ретінде талдап көрейік.

Әдетте, бұл қылмыс анық емес, көрнекі байланыс болмаған жағдайда, мемлекеттік органдарға немесе басқа мемлекеттік мекемелерге телефон арқылы

коңырау шалу арқылы жасалады. Осы санаттағы қылмыстық істерді тергеу кезінде міндетті тергеу әрекеті сот фоноскопиялық сараптамасын тағайындау болып табылады. Бұл сараптама фонограммада жазылған дауыс және сөйлеу белгілері бойынша тұлғаны сәйкестендіру, дыбыс жазу процесінде немесе аяқталғаннан кейін фонограммаға енгізілген өшіру, көшіру, монтаждау және өзге де өзгерістер белгілерін анықтау, дыбыс жазу шарттарын, мән-жайларын, құралдары мен материалдарын, сондай-ақ маңызы бар өзге де фактілерді айқындау мақсатында жүргізіледі [39].

Егер қылмыс осындай технологияны қолдана отырып жасалса, жағдайды елестетіп көрейік. Сұрақ туындайды сарапшы тағайындалған сот-фоноскопиялық сараптама аясында сөйлеуді нейрондық желі арқылы қайта құра ала ма? Егер дамудың осы кезеңінде мұндай технология «эмбриональды» күйде болса және сарапшы тани алатын адам дауысының дыбыстық ерекшеліктерін толық қалпына келтіру бөлігінде белгілі бір кемшіліктерге ие болса, уақыт өте келе бағдарлама кез-келген адамның сөйлеуін дәл жасай алады. Д.В. Алымов атап өткендей, цифрлық фонограммада монтаждаудың айқын іздері болмауы мүмкін, сондықтан сараптамалық зерттеу жазбаның түпнұсқалығын анықтауда үлкен қиындықтар тудыруы мүмкін [40].

Осы саладағы технологиялардың дамуы жақын арада жазылған дауыстың және дыбыстық сөйлеудің белгілі бір адамға тиесілігін анықтау бойынша сараптамалық зерттеулер жүргізуді қиындата алмайды деп ойлау қате. Сот-фоноскопиялық сараптама жүргізу әдістемесін адамның «клонынан» шынайы сөйлеуін жоғары дәлдікпен анықтау мүмкіндігінше қайта қарау қажет. Нейрондық желілер саласындағы заманауи технологияларды елемей сараптама жүргізудің тиімсіздігіне және сарапшының қате қорытындыларына әкеледі, нәтижесінде жазықсыз адамдарды қылмыстық жауапкершілікке тартуға әсер етуі мүмкін. Дыбыстық ақпаратты өндірудің заманауи технологиялары, оның мазмұнын жаңашыл ғылыми-техникалық құралдарды ескере отырып өзгерту

фоноскопиялық сараптамалық зерттеулерді өндіру бойынша әдістемелерді жетілдіру қажеттілігіне әкеледі, олар кешенді сипатта болуы керек. Дыбыс тасымалдаушылардың мазмұнын зерттей отырып, осы саладағы білімнің кең спектрін қолдану қажет.

Сараптаманың бұл түрі қылмыстық процесте де, азаматтық процесте де өте қажет, өйткені бізді барлық жерде дыбыс жазу құрылғылары, сыртқы бақылау камералары, жасырын құрылғылар қоршап тұр. Е.А.Гаяшина жүргізген социологиялық сауалнаманың деректеріне сүйене отырып, тергеушілер мен құқық қорғау органдарының жедел уәкіл қызметкерлерінің 92% - дан астамы іс материалдарына тіркелген фонограммалар қылмыстарды ашуға және тергеуге ықпал еткен қылмыстық істер бойынша маңызды, ал кейбір жағдайларда жалғыз дәлел болғанын атап өтті [41].

О.Н. Кравчуктың зерттеулерінен табуға болады, ол криминалистикалық фоноскопия объектілерін, оның тақырыбын, жүйесін, міндеттерін, негізгі ұғымдары мен криминалистика ғылымындағы орындарын байыпты талдау криминалистикалық фоноскопияның ғылыми негіздерін құрайтын ережелер орнатуға мүмкіндік беретініне сенімді [3].

Егер сіз зерттеу тақырыбын басқа қырынан қарасаңыз және тек практикалық аспектілерді белгілесеніз келесі мәселелерді бөліп көрсетуге болады.

1. Салыстырмалы зерттеу үшін үлгілерді жинау кезіндегі қиындықтар. Ауызша сөйлеудің салыстырмалы үлгілерін жинау фоноскопиялық сараптаманы дайындау мен тағайындаудың негізгі кезеңдерінің бірі болып табылады. Жоғарыда аталған процесті реттейтін кейбір ережелер бар, мысалы, үлгілерді іріктеу процедуралық түрде жасалуы керек; үлгілерді жинау кезінде фонограммаларды қысу алгоритмін қолданатын форматтар алынып тасталады; микрофон тікелей бет алдында 20-50 см қашықтықта болуы керек; үлгілердің

көлемі кемінде 15 минут дыбысталуы керек; үлгілер бейтарап эмоционалды күйдегі адамнан алынуы керек және т.б.

Алайда, тұлға осындай үлгілерді беруге келісім берген кезде тәжірибеде дауыс үлгілерін алу жоғарыда аталған қағидалардың ережесі сақталмауы жиі кездеседі. Қылмыстарды тергеу кезінде күдіктінің дауысының үлгілерін алған кезде оларды беруден бас тартқан кезінде қателіктер жіберіледі. Тергеуші анықтау органына жедел-іздістіру іс-шараларын жүргізу арқылы үлгілерді жасырын талап етуді тапсырады. Мысалы, күдіктіден жасырын түрде дыбыс жазу құрылғыларын қолдана отырып жауап алу жүзеге асырылады, содан кейін фонограммалар тергеушіге фоноскопиялық сараптама жүргізу кезінде пайдалану үшін жіберіледі. Аталған жағдай заңсыз болып табылады.

2. Фоноскопиялық сараптаманы шешуге жататын мәселелерді тұжырымдау мәселелері. Зерттеу нәтижелері мынаны көрсетті: тергеушілердің 82% - ы фоноскопиялық сараптама процесінде шешілетін мәселелерді анықтауда қиындықтарға тап болады. Сондай-ақ, сауалнамаға қатысқан сарапшылардың 76% - ы оларға дұрыс тұжырымдалмаған сұрақтармен фоноскопиялық сараптама жүргізу туралы қаулылар келіп түскеніне назар аударды. Е.А. Ануфриева Келесі тармақтарды шешетін сұрақтар қою керек әңгіменің сөзбе-сөз мазмұны; әңгімеге қатысатын адамдардың саны, салыстырмалы үлгілер негізінде әрбір дикторды сәйкестендіру; фонограмманы монтаждаудың болуы; дыбыс жазу құрылғысын сәйкестендіру; дыбыстық ортаны анықтау және т.б. [42].

3. Мамандардың жетіспеушілігімен және аспаптық құралдардың техникалық мүмкіндіктерімен байланысты проблемалар. Қазіргі уақытта лингвистикалық және техникалық мәселелер бойынша сараптама жүргізетін жоғары білікті және әмбебап қызметкерлердің жетіспеушілігі байқалады. Бұл мәселені шешу сарапшы-фоноскопистерді оқыту жүйесін жетілдіруде, біліктілікті арттыру курстарынан өту, сондай-ақ әртүрлі халықаралық ғылыми-практикалық тәжірибе алмасу сияқты идеяларды жүзеге асыру болып табылады.

Сондай-ақ, фоноскопиялық сараптама нәтижелерінің тиімділігі мен сапасын арттыру үшін фоноскопиялық сараптаманың күрделі сәйкестендіру және диагностикалық міндеттерін шешуге мүмкіндік беретін жоғары сапалы жабдықтар мен бағдарламаларды сатып алу қажет. Осылайша, егер талдау барысында алынған деректерді қорытындылайтын болсақ, келесі тұжырымдар жасауға болады: дыбыстық іздермен жұмыс істеудің сындарлы ғылыми негіздерін қалыптастыру қажет, бұл сарапшылардың жұмысын дұрыс ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, талдау барысында сәйкестендіру зерттеулерінің нәтижелері үлгілерді дұрыс алуға және қойылған мәселелерге байланысты екендігі анықталды, сондай-ақ фоноскопиялық сараптаманы жетілдіру мынадай бағыттарда жүзеге асырылуы мүмкін: фоноскопист-сарапшылардың біліктілігін арттыру және автоматтандырылған аспаптық құралдарды дамыту [42].

Сот сараптамасын ұйымдастыруды тағайындау кезінде туындайтын проблемалар әртүрлі сипатта болады. Сот сараптамасын тағайындау туралы мәселе негізгі бөлігі тергеушілерден келеді, өйткені толығымен оларға тиесілі. Тағайындау процесіне немқұрайлы қарайтын тергеуші автоматты түрде көптеген проблемаларды тудырады және жағымсыз салдарға әкеледі. Тергеуші сарапшының алдына нақты сұрақтар қоюы керек-бұл сараптаманың негізгі ережесі. Сарапшы дұрыс тұжырымдалмаған сұрақтарға жауап беруі керек болса, бұл іске қалай пайда әкелуі мүмкін? Бұл жағдайды түзету үшін сот сараптамасын тағайындауда жеткілікті тәжірибесі жоқ тергеуші оны тағайындамас бұрын да сарапшымен кеңесуі керек. Бірлескен күш-жігермен ғана тергеуші мен сарапшы тағайындау кезінде туындайтын көптеген қиындықтарды шеше алады. Тергеудің барлық сұрақтарына жауап беретін сауатты жүргізілген сараптамаға мүдделі тұлғалар шағымдану ықтималдығы аз.

Қазіргі уақытта сот сарапшылары іс бойынша барлық мүмкін жағдайларды жан – жақты, объективті талдауға көмектесетін іс жүргізу дәлелдерін алудың

негізгі көзі деп айтуға болады. «Сараптама» деп маманның (немесе мамандар тобының) белгілі бір үкім қорытынды шығара отырып, оны шешу үшін ғылымның (мысалы, медициналық), техниканың, өнердің және т.б. салаларында арнайы білімді талап ететін мәселені зерделеуі түсініледі [43].

Сот сараптамасы саласындағы негізгі проблема сараптамалық қорытындының толықтығы мен объективтілігі болып қала берді және көптеген зерттеушілер мұны сарапшының өз құзыретінен тыс шығуымен және зерттеу нәтижелері бойынша емес, іс материалдары бойынша өз қорытындыларының негіздемесімен түсіндірді, оның барысында тергеуші немесе анықтаушы мен білімді адамның бірлескен жұмысы туралы шешім қабылданды [44].

Біздің ойымызша, криминалистикалық фоноскопиялық зерттеу бұл фонограммадағы дыбыстық деректердің салыстырмалылығы мен дұрыстығын тексеру, дауыс пен сөйлеудің сәйкестендірілетін адамға тиесілігін анықтау, монтаждау белгілерінің болуы (болмауы) немесе басқа да өзгерістер мақсатында жүзеге асырылатын және дәлелді маңызы бар сарапшының немесе маманның іс жүргізу заңнамасында бекітілген әрекеті. Байланыс құралдарын, әртүрлі мессенджерлерді, әлеуметтік желілердегі беттерді және т.б. дамыту. Дауыстық хабарламаларды пайдалану құралдары дыбыстық дәлелдерді алу сатысында белгілі бір зерттеу проблемаларына әкеледі. Қылмыстық процесте салыстырмалылық пен рұқсат ету қасиеттеріне сәйкес келетін мәліметтер ғана дәлелді мәнге ие. Бір жағынан, дауыстық деректерді тасымалдаушыны алуда қиындықтар, екінші жағынан, сәйкестендірілетін адамнан дауыс үлгілерін алуда қиындықтар туындайды.

Е.И. Галяшина бұл көбінесе күдіктілерден (айыпталушылардан) дауыс үлгілерін алу кезінде жіберілген өрескел қателіктерге байланысты деп санайды. Күдіктілер (айыпталушылар) салыстырмалы зерттеу үшін қажетті үлгілерді беруден бас тартады, бұл ақпаратты тергеуші хаттамада тіркейді. Тергеуші ҚР ҚПК 60-бабының 9-тармағы негізінде жедел-ізвестіру іс-шараларын, соның

ішінде күдіктіден, айыпталушыдан жасырын түрде сұрау туралы тергеу органына тапсырма береді. Жедел уәкіл қызметкері тапсырма негізінде аудио-және бейнежазба құралдарын жасырын қолдана отырып жедел - іздестіру іс-шараларын жүзеге асырады, содан кейін материалдарды фоноскопиялық сараптама тағайындау үшін тергеушіге жіберіледі [45].

Туындаған жағдайдан шығу жолы жедел уәкіл қызметкерлерінің тергеушінің тапсырмасы бойынша салыстырмалы зерттеу үшін құқық бұзушылықты анықтау және жолын кесу мақсатында жүргізілетін жедел-іздестіру іс-шаралары арқылы үлгілерді алуы мүмкін. Бұдан әрі тергеуші дыбыстық ақпараты бар тасығышты және осы тергеу әрекетін ҚР ҚПК-не сәйкес ресімдеуі тиіс. Осылайша тергеу әрекеттерін жедел-іздестіру материалдарымен алмастыру анықталмайды. Фоноскопиялық сараптама жүргізудің келесі проблемасы оны өндірушілердің сарапшыларының біліктілігіне байланысты. Дыбыстық деректерді криминалистикалық зерттеу акустикалық, лингвистикалық, аудитивті перцептивті талдау әдістерімен адамның дауысы мен сөйлеуін зерттеуді қамтитын ғылыми білімнің кешенді саласына жатады.

Осыған байланысты Т.П. Соколовтың пікірінше фоноскопиялық сараптама жүргізетін маман келесі салаларда білімге ие болуы керек: жалпы тіл білімі, оның ішінде фонетика, грамматика, морфология, синтаксис, лексикология, орыс және қазақ тілінің даму тарихы және диалектологиясы; сөйлеудің акустикалық теориясы; сөйлеу физиологиясы - адамның орталық жүйке жүйесінің рефлекторлық қызметі ретіндегі сөйлеу әрекеті туралы ілім; сөйлеу психологиясы-сөйлеудің табиғаты, функциялары мен механизмдері туралы ілім; логопедия-негізгі сөйлеу бұзылыстары; сөйлеу акустикасы; үлгіні тану және сөйлеуді автоматты өңдеу негіздері; Бқтималдық теориясы және математикалық статистика негіздері; дыбыс жазу негіздері; дыбыстық сигналдарды әртүрлі материалдық тасымалдағыштарға бекіту әдістері мен әдістері туралы ілім [46].

Мәселен, мысалы, егер күдікті аурудың салдарынан өзгертілген дауыспен фонограммада сөйлесе, ал салыстырмалы үлгілерде – әдеттегідей. Бұл жағдайда сарапшы дәл осы адамға дауыстың тиесілігін анықтай алмайды. Көбінесе өндіріс немесе сараптама қажет. Бұл ретте қолда бар объектілерге байланысты оқиға болған жерді тексеру сияқты тергеу әрекеттерінің нәтижелері бойынша бастапқы кезеңде де, тінту жүргізілгеннен кейінгі кезеңде де және дәлелдемелік ақпарат алудың басқа да көздерінен кейін кешенді сот автортану лингвистикалық және өзге де сараптамаларды тағайындауға болады [47].

Осылайша, бұл мәселені шешу үшін сарапшыға толық көлемде және сапалы жиналған дыбыстық іздерді ұсыну қажет, осылайша сарапшыға қылмыстық оқиғаның мән-жайларын барынша қысқа анықтауға, оған қатысы бар адамдарды анықтауға, сондай-ақ іс үшін маңызы бар өзге де деректерді анықтауға ықпал ететін зерттеудің барлық көлемін орындауға мүмкіндік береді. [48].

2.2 Фоноскопиялық сараптаманы тағайындау және жүргізу, сараптамалық қорытындыны ресімдеу кезіндегі типтік қателер.

Фонограммаға жазылған және іс үшін айтарлықтай маңызы бар деректер ұсынылған нұсқаларды тексеру, қылмысты жасыру және жасырын қылмыскерді іздеу жолдарын таңдау, дыбыс көзін анықтау, монтажды орнату немесе жазбаны өзгерту және т. б. үшін пайдаланылады. Физикалық тұрғыдан алғанда, ауызша сөйлеу-бұл орталық жүйке жүйесі мен сөйлеу аппаратының жұмысын қамтитын адамның күрделі анатомиялық-физиологиялық белсенділігі нәтижесінде пайда болатын акустикалық сигнал. Соңғысы ауа ортасын, дауысты (фонация) және сөйлеу дыбыстарын (артикуляция) қалыптастыру үшін үштік функцияны орындайды. Ауа ортасының пайда болу процесіне диафрагма, өкпе, өңеш және бронх қатысады. Фонацияда-көмей мен артикуляцияда-жұтқыншақ, таңдай пердесі, ауыз және мұрын қуысы, тіл, ерін және мұрын-жұтқыншақ. Сөйлеу аппараттарының анатомиялық және физикалық ерекшеліктері көмей мен дауыс құрылымын, сондай-ақ тыныс алу түрін анықтайды. Ауызша сөйлеу механизмдері қалыптасқан сайын, адам өз ойларын білдіру үшін сөйлеу ережелерінің бүкіл жүйесін қолданады, тілдің грамматикалық және стилистикалық құралдарын, сөйлеу логикасын автоматты түрде тандайды. Белгілі бір динамикалық стереотип біртіндеп дамиды, ол белгілі бір құрылымның интонациялары мен сөз тіркестерінің әдеттегі қайталануынан (бір

типті жағдайларда) тұрады. Динамикалық сөйлеу стереотипін өзгерту оны қалыптастыру сияқты қиын, сондықтан көп уақыт пен күш қажет. Осылайша, ауызша сөйлеу белгілі бір қоғамдағы адамның психофизиологиялық функцияларына негізделген адами қарым-қатынастың ерекше түрі [49].

Бірақ фоноскопияда біз техникалық бекітілген сөйлеу дыбыстары туралы айтып отырмыз. Осыған байланысты сәйкестендіру кезеңінде оның тікелей дауысын емес, адамның дауысын техникалық жазбаны тануға ұсыну мүмкіндігі туралы мәселе туындайды. Д.А. Турчиннің пікірі бойынша мұндай мүмкіндік қолайлы: тергеу әрекетін жүргізуге байланысты емес адамның сөйлеу жазбасының еркін бейнесі тану объектісі болып табылады [50].

Маңызды ақпаратты жоғалтпауды және сарапшылардың мүмкіндіктерін білмеуді қалап, жедел қызметкерлер көбінесе біз сандық түрде алынған фонограммаларды аналогтық тасымалдағышқа қайта жазады (мысалы, сандық тіркеушілердің немесе портативті сандық жазғыштардың көмегімен). Бұдан әрі фоноскопиялық сараптама жүргізу кезінде қайта жазу фактісі анықталып жатады, цифрлық өңдеу белгілері анықталады немесе фонограмма параметрлері мен пайдаланылған магнитофонның техникалық сипаттамалары, дыбыс жазу өндірісінің шарттары мен жағдайлары арасындағы сәйкессіздік анықталады. Егер қайта жазу фактісі тиісті түрде рәсімделмеген болса, онда сараптамалық зерттеу нәтижелері бойынша фонограммада жазылған ақпараттың шынайылығы мен дұрыстығына күмән туындауы мүмкін. Бұл, өз кезегінде, қылмыстық іс бойынша дәлелдемелер қатарынан фонограммаларды алып тастауға себеп болуы мүмкін және сайып келгенде, дәлелдемелік базаның кемшіліктеріне әкеліп соғады, тергеудің тиімділігін төмендетеді. Бүгінгі күні Терроризм актісі туралы көрінеу жалған хабарлар үшін қылмыстық істер материалдарының арасында қылмыстарды дайындау және жасау туралы ақпарат (қылмыскерлер мен куәгерлердің әңгімелері) кездейсоқ немесе қасақана жазылатын фонограммалар, түрлі тергеу әрекеттерінен жауап алу фонограммалары жиі кездеседі. Жоғарыда

көрсетілген барлық жағдайларда терроризм актісі туралы заттай дәлелдемелер ретінде көрінеу жалған хабарлар жасағаны үшін аудио-және бейнежазбалар қылмыстық істерге қоса тіркеледі. Сот сарапшыларының алдына қойылуы мүмкін негізгі міндеттер-адамды дауыспен анықтау. Сот-тергеу практикасы көрсеткендей, зерттелетін қылмысты жасырудың ең кең тараған тәсілі-хабарламаны Автоматты телефоннан беру (телефон хабарламаларының жалпы санының 81%) [51].

Сондықтан терроризм актісі туралы көрінеу жалған хабарлар үшін сот-фоноскопиялық сараптама нәтижелерін пайдалану қылмыстық істі шешу үшін үлкен маңызға ие. Адамды дауыспен сәйкестендірудің ғылыми негізі криминалистикалық фоноскопия болып табылады, ол сөйлеу ақпаратын негізінен магниттік және бейнемагниттік жазбалар, дыбыс және бейне жазу аппаратурасы (магнитофондар, бейнемагнитофондар, диктофондар, магниттік таспа) түрінде зерттейді. Қылмыстық істерді талдау тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде аудиожазба іс жүзінде тәжірбиеде сирек қолданылатынын көрсетеді [52].

Терроризм актісі туралы көрінеу жалған хабарлар үшін қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушылардың сөйлеу технологиялары саласындағы сот сарапшыларына жүгінуі жиі сипатқа ие. Сарапшы мамандарға өтінішпен шығудың бірден бір себебі фонограммада жазылған келіссөздердің нақты мазмұнын анықтауға көмектесу болуы мүмкін. Бұл сот-фоноскопиялық сараптама нәтижелері бойынша алынған ақпараттың дұрыстығын тексеру үшін қажет. Мұнда тағы бір маңызды ойды атап өту маңызды. Соңғы уақытта телефон және басқа келіссөздерді құжаттау көбінесе цифрлық технологияларды қолдану арқылы жүзеге асырылады. Мұндай жағдайларда цифрлық технологияларды қолдану саласында мамандардың тапшылығы бар деген мәселе туындайды. Мемлекет осы саладағы мамандар санын арттыруы қажет. Шынында да, сандық медиадағы фонограммалар сарапшылар үшін зерттеуде біршама қиындық тудырады, бірақ бұл олардың сенімділігін түбегейлі тексеру мүмкін емес және

оларды дәлел ретінде пайдалану мүмкін емес дегенді білдірмейді. Мәселенің шешімі Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық процестік заңнамасында қылмыстық іс материалдарына жазбаның цифрлық жеткізгішіндегі фонограмманы қосуға қатысты тыйым салулар болмауында болып табылады. Сөйлеудің сот-фоноскопиялық сараптамасының көмегімен анонимді сөйлеу хабарламасы арқылы (мысалы, жарылғыш құрылғы туралы телефон арқылы, дайындалып жатқан немесе жасалған қылмыстар туралы анонимді хат арқылы және т.б.) анықтау және іздеу мақсатында сөйлеушінің жеке сипаттамалары туралы маңызды ақпарат алуға болады. Мұндай міндет көбінесе айыпталушы болмаған кезде террористік актілер мен басқа да қылмыстар туралы анонимді телефон хабарламаларын талдау кезінде туындайды. Белгілі бір сенімділік үлесі бар Сот-лингвистикалық талдау негізінде диктордың (автордың) жыныстық жас және анатомиялық-физиологиялық сипаттамаларына, оның эмоционалдық жағдайына (нормадан ауытқу, мазасыздық, шиеленіс, эмоциялардың болуы мен түрі, мысалы, толқу, таңдану, қорқыныш және т.б.), психофизиологиялық жағдайға баға беруге болады (нормативтілік, патологияның болуы).

Жауап алу хаттамасында айғақтары тіркелетін адамға дауыстап оқылған айғақтардың немесе олардың оқылуының, ықпал ету диктанттарының фактісін анықтау орындаушымен бірге сот – сараптама қызметі процесінде қолданылатын арнайы лингвистикалық танымның көмегімен анықталуы мүмкін тағы бір қатысушы-автордың мәтінінің бар екендігін куәландырады.

Мәселе мынада, адам басқа адамның сөйлеу мәнерін шебер жаттау арқылы сот тергеу процесін тығырыққа тіреп немесе адастыруы мүмкін. Сонымен бірге, авторлық сөйлеуді қасақана бұрмалау фактісін анықтау терроризм актісі туралы көрінеу жалған хабарлама жасауға байланысты қылмыстық істер бойынша авторлық, фоноскопиялық сот сараптамасының шешілмейтін міндеттерінің бірі болып табылады. Сондықтан сот сарапшыларына сотталушының, куәгердің

немесе қылмыстық іс жүргізудің басқа қатысушыларының сөздерін әдейі бұрмалауды көрсететін белгілерді анықтау өте қиын. Сотталушының сөзін жасыру дегеніміз-дауыстың авторлығын әртүрлі тәсілдермен және әдістермен жасыру. Бұл ереже сөйлеуді қабылдау және түсіну кезінде бір буынның ақаулары келесі сілтемелердің кез келгенімен бұрқемеленуі мүмкін. Сөйлеу жазбасындағы ақаулар семантикалық мазмұнмен жасырылуы мүмкін. Терроризм актісі туралы көрінеу жалған хабарлау туралы қылмыстық істер бойынша сот-фоноскопиялық сараптаманың нәтижелерін зерделеу сөйлеуді бұрқемелеу бір адамның бірлесіп жазуы, мәтін жазуы, ал екіншісінің дауыстап жазуы немесе оқуы арқылы жүзеге асырылуы мүмкін екенін көрсетті. Сондай-ақ, сөйлеуді бұрқемелеу басқа авторлардың мәтіндерінің үзінділерінен сөйлеу хабарламасын құрастыру, алдын-ала дайындалған сөйлеу фрагменттерінен фонограмманы орнату және т.б. арқылы жүзеге асырылуы мүмкін. Негізінен белгілі бір адамның сөйлеуіне еліктеу бар, ең қиыны-қарама-қарсы жыныстағы адамның сөйлеуіне еліктеу, қарт адамның сөйлеуіне еліктеу, жас адамның сөйлеуіне еліктеу, белгілі бір кәсіби топ өкілінің сөйлеуіне еліктеу, маргиналды немесе қылмыстық әлеуметтік топтардың сөйлеуіне еліктеу. Терроризм актісі туралы көрінеу жалған хабарлама жасауға байланысты қылмыстық істер бойынша сот-тергеу практикасы қылмыскерлердің еліктеу сөздерін жиі қолданатынын көрсетті, Терроризм актісі туралы көрінеу жалған хабарлама жасауға байланысты қылмыстық істер бойынша сот-тергеу практикасы қылмыскерлер белгілі бір сөйлеудің әсеріне ұшыраған сөйлеуге еліктеуді, эмоционалды шиеленіс (стресс) жағдайындағы адамның сөйлеуіне еліктеуді, алкогольдік немесе есірткілік мас күйінде еліктеуді, қандай да бір патология белгілері бар адамның сөйлеуіне еліктеуді жиі қолданатынын көрсетті тергеуді адастыру үшін психика. Терроризм актісі туралы көрінеу жалған хабар бергені үшін қылмыстық істердің сот тергеуі процесінде туындауы мүмкін Проблема – зерттелетін сөздің сотталушыға тиесілігін анықтаудың күрделілігі.

Адамның ауызша сөйлеуі-бұл адамдар арасындағы қарым-қатынас пен байланыстың ең танымал тәсілі, сондықтан жазбаша құжаттар көбінесе дыбыстық жазба мен бейнежазбаға ауыстырыла бастады. Осылайша, мұндай жазбаларды зерттеуге криминалистикалық фоноскопия көмектеседі, ол өз кезегінде бізге фоноскопиялық сараптама береді, арнайы білімнің көмегімен сөйлеушінің сөйлеуін анықтауға, сондай-ақ оның сөйлеуі мен дыбыс тасымалдаушысын диагностикалауға көмектеседі. Криминалистикалық фоноскопия-бұл дыбыстық ақпаратты зерттеуге, оның не жазылғанын және дыбыстық ақпарат берілген аудио тасығышта қалай жазылғанын зерттеуге мүмкіндік беретін криминалистикалық техниканың бір саласы.

Әрі қарай, сарапшының фоноскопиялық сараптама жүргізу жолында кездесетін негізгі мәселелерге көшейік: Біріншіден, сараптамаға ұсынылған фонограмманың сапасына сәйкес келмеуі мәселе, яғни сөйлеу ақпаратын жазу үшін пайдаланылған жазу аппаратурасының сапасының төмендігі. Бұл фонограммада сөйлейтін адамның дауысының естілмеуі немесе диагноз қоюға мүмкіндік бермейтін бөгде шулардың болуы мүмкін, нәтижесінде сарапшы фонограмманың сапасына байланысты фоноскопиялық сараптама жүргізуден бас тартуға мәжбүр болады. Екіншіден, егер ҚР ҚК 273-бабы бойынша істерді қарайтын болсақ, терроризм актісі туралы көрінеу жалған хабарлағаны үшін. Көп жағдайда, бұл телефон қоңыраулары кезінде орын алады және көптеген факторларға байланысты, мысалы, қоңырау шалушының байланыс сапасы, адамның қолданатын құрылғысына байланысты. Егер қоңырау шалушының құрылғысы ескірген болса, онда қандай да бір ақаулар болса, микрофонның бұзылуының болуы осы фонограмманы диагностикалауға мүмкіндік бермейді. Сыртқы ортаның да жазу сапасына әсер ететін негізгі факторлардың бірі болып табылады. Егер адам адамдар көп, шулы жерде болса, онда дауыстар көп немесе сөйлейтін адамның дауысының өзі әрең естіледі. Үшіншіден, егер сараптамаға

кандай да бір қосқыштары жоқ жабдық келіп түссе, осы жабдыктан фонограмма алу мүмкіндігі болуы тиіс.

Сондықтан дыбыстық ақпаратты тек ойнатуға болады, мысалы, автоматты жауап беру құралы. Егер осындай жағдай орын алса, алдымен сот-компьютерлік сараптама тағайындалуы мүмкін. Төртіншіден, фоноскопиялық сараптама жүргізудің мүмкін болмауының негізгі себептерінің бірі, адамның дауысының техникалық өзгеруі. Сарапшы үшін бұл міндет тек лингвистикада ғана емес, сонымен қатар аспаптық компонентте де білім қажет болатын күрделі міндеттердің бірі болып табылады. Осылайша, біз сот-фоноскопиялық сараптама өндірісіне көптеген факторлар әсер ететінін көреміз, сондықтан сарапшының алдына қойылған міндеттерді шешудің дұрыстығы әрқашан адамның арнайы біліміне тәуелді бола бермейді [7].

Төмендегі қателіктердің көпшілігі фоноскопиялық немесе бейнефонографиялық сараптамаларды тағайындауға ғана емес, сонымен қатар криминастикалық зерттеулердің басқа түрлеріне де тән болуы мүмкін. Дегенмен, компьютерлік-техникалық сараптамадан кейін бірінші болып сандық объектілердің басым көпшілігінде зерттеуге көшкен фоноскопия болды, бұл оны осындай объектілермен байланысты қателерді қарастыру үшін прототиптік объектілердің біріне айналдырды. Бұл қателіктер қандай? Сараптаманы тағайындаған органның өкілі зерттеу объектілері бар оптикалық дискінің форматын дұрыс көрсетпеген жағдайлар бар: CDR орнына CDRW (CD+R), CDR орнына DVDR және т. б. Бір қарағанда, бұл кішігірім қателік сарапшының пікірін ондағы деректердің шындыққа сәйкес келмеуіне байланысты қолайсыз дәлел ретінде тануға әкелуі мүмкін. Сарапшылар сыртқы тексеруді жүргізу кезінде ұсынылған дискілердің шынайы форматын қорытынды мәтініне назар аударатырып, мыналарға сүйене отырып белгілейді: – сараптамаға ұсынылған объектілердің жалпы саны; – қаулыда көрсетілген зерттелетін файлдардың оптикалық дискілерде болуы; – түгендеу нөмірлері (сәйкестендіру, зауыт және

т.б.). Жиі фоноскопиялық сараптаманы тағайындау туралы қаулыларда анықтамаларда файл форматында қателер кездеседі. Бұл кез-келген файлдың, мәтіндік, дыбыстық немесе басқа файлдың өзіндік форматы бар екендігі туралы: *.png, *.суреттер үшін jpg;*.MTS, *.Бейне үшін MPEG4, *.wav,*. MP3 аудио үшін. Кез-келген файлдың атауы нүкте арқылы форматы: "***қараша.wav». Егер формат жоқ болса:» * * * қараша «немесе қате көрсетілген:» * * * қараша.mp5», бұл техникалық емес, өрескел қате. Файл пішімдеріндегі дәлсіздіктер файл атауларымен бірге ("***қаңтар.wav "орнына" * * * қараша.wav") сонымен қатар файл атауының шындыққа сәйкес келмеуіне байланысты қорытындыны жарамсыз дәлел ретінде тануға әкелуі мүмкін. Сыртқы тексеруді жүргізу кезінде файл атауында қателер болған кезде, сарапшылар қаулыдағы ақпаратты және зерттеу объектілерінің мета ақпаратын пайдалана отырып, зерттелетін файлдардың шын атауларын белгілейді. Мысалы, ұсынылған дискілерде немесе флэш-карталарда (дискілерде) бекітілген файлдардың ұзақтығын, файл өлшемдерін, қаулыдағы файл атауларының ұқсастығын және файл атауларын салыстырады. Егер анықтау мүмкін болмаса немесе мұндай талдау нәтиже бермесе, сараптама тағайындаған органға зерттеу объектілерін нақтылау туралы өтініш жіберіледі. Сарапшылар дәл осындай іс-қимыл алгоритмін ақпарат тасымалдаушыларында зерттеу үшін шынымен берілген файлдар санында және қаулыда немесе анықтамада көрсетілген файлдар санында сәйкессіздіктер болған жағдайда пайдаланады. Мысалы, дискіде 16 файл тіркелген, қаулыда келесі мәтін бар: «сараптамалық зерттеуге ұсынылған фонограммада әңгіменің сөзбе-сөз мазмұнын 17 (он жеті) сарапшығы ұсынылған № 7*с түгендеу нөмірі бар CDR форматындағы дискінің жұмыс қабатында тіркелген, атап айтқанда...», және осы фрагменттен кейін 16 файл тізімделген. Мұндай жағдайда сараптаманы тағайындаған адамнан зерттелетін файлдардың нақты санын сұрау салу арқылы жазбаша түрде нақтылау қажет. Бұл нақтылау көбінесе сараптама жүргізу кезеңінде ғана мүмкін болады. Зерттеудің цифрлық және цифрлық емес

объектілерімен байланысты емес, сонымен қатар техникалық негізге ие және сараптаманы тағайындаған орган үшін де, сарапшы үшін де теріс процедуралық салдарға әкелуі мүмкін бірқатар қателер бар. Мұндай техникалық қатерліктерге, мысалы, қылмыстық істің нөмірінің қате жазылуы немесе талдауға сөйлеген адамның тегі жатады. Қаулыда оқимыз: құжаттың басында- "осы қаулының бірінші сұрағында баяндалған файлдарда компактдистің жұмыс қабатында тіркелген сараптамалық зерттеуге ұсынылған фонограммалардағы дауыс пен дыбыстық сөйлеу р*** м*** оглы Калантровқа тиесілі ме?"; құжаттың соңында- " сарапшының қарамағына материалдар ұсыну: Калантаровтың дауыс үлгілері бар CDR форматындағы CDR Р*** М * * * оглы, алынған 0 * 1*.201 * салыстырмалы зерттеу үшін үлгілерді алу барысында". Тіл саласындағы кез-келген маман фамилияда бір әріптің болмауы (немесе біреуін ауыстыру) екенін түсінеді қылмыстық істің сан нөмірінде) мазмұнға әр түрлі мән мен мағына береді, әр түрлі референтті белгілейді. Сонымен, жоғарыда келтірілген мысалда, ұсынылған сөйлеу материалына сүйене отырып, тергеуші бір адамға дауыстық және дыбыстық сөйлеу туралы сұрақ қояды, ал салыстыру үшін үлгілерді басқа адам ұсынады. Егер қаулыда немесе анықтамада істің бір нөмірі көрсетілсе және іс басқа нөмірмен берілсе, ұқсас жағдай туындауы мүмкін. Яғни, сарапшы, басқа қылмыстық істің материалын оқуы мүмкін, және осы істің материалы бойынша қорытынды шығаруы мүмкін бұл өз кезегінде қорытындыда шешуші роль атқарады. Бұл жағдайда техникалық қате енді болмайды, процессуалдық болады. Жоғарыда келтірілген қателіктермен бірдей жағдай орын алады: техникалық негіздегі дәлсіздіктер тек техникалық қателер болуды тоқтатады; олар процессуалдық сипаттағы қателіктерге айналады, яғни олар ауыр процессуалдық салдарға әкелуі мүмкін. Әрине, кез-келген тәжірбиелі маман мұндай қателіктер жиі кездесетінін жағдайлардың басым көпшілігінде техникалық сипатта болатындығын түсінеді, дегенмен өзін-өзі қорғау үшін өз қорытындысын барлық заң нормаларына сәйкес ету үшін мұндай жағдайларда сараптаманы

тағайындаған адамға немесе органға қаулыға немесе ұйғарымға өзгерістер енгізу туралы өтінішпен жүгіну қажет, нақтырақ айтқанда сараптаманы тағайындауға немесе дайындық кезеңінде, оны өндіру кезеңінде емес, өйткені мұндай қателіктері бар құжаттар бойынша жұмыс істеу қауіпсіз емес, ең алдымен сарапшы үшін.

Фоноскопиялық сараптаманың мәні-дыбыстық сөйлеудің белгілі бір адамға тиесілігін анықтау, монтаждау белгілерінің болуын/болмауын анықтау, аудиожазбаның құралдары мен шарттарын анықтау, акустикалық ортаның сипаттамасы. Диктордың фонограммада айтқанының мазмұнына байланысты сұрақтар, ол қандай коммуникативті қатынастарға түсетінін білдіреді, фоноскопия саласына жатпайды. Мұндай сұрақтарға тілдік белгіні және оның сөйлеу мәнерін түсіндіретін лингвистикалық сараптама жауап беруі керек. Мысалы: дискінің жұмыс қабатында жазылған әңгімелердің тақырыбы қандай CDR (инв. № 2/0***1) файлда «201*0*1*_1*.2*.2* 7***8357***266150.wav»?» осындай тақырыпта жазылған фоноскопиялық сараптама деп атауға болмайды. Мұндай сұрақтар тіл саласындағы мамандарға жүргізілетін лингвистикалық сараптама шеңберінде қойылуы тиіс. Егер мұндай сұрақ фоноскопияға тікелей қатысты сұрақтармен қатар жүрсе, мысалы, «Сараптамалық зерттеуге ұсынылған фам дискінің жұмыс қабатында жазылған фонограммалардағы дауыс пен дыбыстық сөйлеу тиесілі ме? CDR (инв. № 2/0***1) файлдың ішінде «201*0*1*_1*.2*.2*7***835 7***266150.wav», аз. Ал * * * Дмитрий Иванович?», лингвистикалық және фоноскопиялық сараптама кешенді керек болуы және оны әртүрлі мамандықтағы сарапшылармен жүргізіледі. Егер сарапшылар бірінші сұраққа комиссиялық фоноскопиялық сараптама шеңберіндегі мысалдан жауап берсе, бұл олардың құзыретінен тыс шығу болып табылады, өйткені лингвистикада білімі болса да, сарапшы фоноскопист фоноскопияны жүргізу кезінде сөйлеу әрекетінің өнімдерін емес, дыбыстық жазбаларды талдау саласындағы білімді қолданатын адам болып табылады. Сарапшы сараптаманың

дұрыс емес атауы бар қаулыны алған кезде бұл туралы сараптаманы тағайындаған адамды хабардар етуге міндетті. Фоноскопистің құзыретінен тыс сұрақтарға жауап беруден бас тартқан жағдайда, сарапшы құзыретіне кірмейтін мәселелерді қаулыдан немесе ұйғарымнан алып тастау туралы дәлелді өтініш жасауы керек. Егер сарапшының өтініші қанағаттандырылмаса (бұл жиі кездеседі, өйткені судья іс жүргізуге қатысушыларды қаулымен немесе ұйғарымымен таныстырып қойған жағдайда, өзгерістер енгізуге мүмкін емес; кейде процеске қатысушылар белгілі бір сұрақтар қоюды талап етеді, ал сараптаманы тағайындаған адам оларға дәлелді түрде қарсылық білдіре алмайды), сарапшы өз құзыретінен тыс сұрақтарға неге жауап бермейтіні туралы ақпаратты қорытындының кіріспе бөлігіне орналастыруы және тек оның кәсіби саласындағы сұрақтарға жауап беруі керек. Аудиожазбаларды сараптауға байланысты шынайы проблемаларды қарастыру тұрғысынан зерттеу объектісін, көбінесе зерттелетін адамның дауысын анықтау үшін сараптама тағайындау туралы қаулыда немесе ұйғарымда және оған ілесіп құжаттарда ақпараттың жоқтығын ерекше назар аудару қажет. Сонымен, зерттеу үшін салыстырмалы үлгілерде диктор ұсынылмайтын жағдай туындауы мүмкін, ал тергеуші немесе судья диктордың қай секундтан бастап сөйлей бастағанын көрсетпейді, сөйлеу зерттеу объектісі болуы керек сөйлейтін адамның басқа метадеректерін де айтпайды. Мұндай жағдайларда сарапшының даулы фонограммалардағы сөйлеу материалын кімнің сөйлеуімен салыстыру керектігін анықтайтын мүмкіндігі жоқ. Әрине, бұл фактіні анықтау мүмкін емес, ең алдымен, екі немесе одан да көп дауыстар жазылған үлгілерге қатысты (әдетте тергеушінің немесе анықтаушының және басқа адамның сөйлеуі), бірақ іс жүргізу тұрғысынан ол қандай да бір мета-ақпарат болмаған жағдайда үлгілерде бір адамның сөйлеуі тіркелген жағдайда пайда болуы мүмкін бұл адамды анықтайтын адам (аты-жөні, төлқұжат деректері және т.б.), оның сөзінде. Сонымен, егер үлгілерде фонограммада жазылған адамның жеке деректері (аты-жөні, туған күні мен орны

және т.б.) болып саналуы мүмкін мәліметтер болса (оларды диктор дауыстап айтса) және бұл мәліметтер сараптама тағайындау туралы құжаттағы ақпаратпен салыстырылатын болса, маман оларды зерттеу объектісін анықтау үшін қолдана алады. Егер бұл мәліметтер үлгілердегі сөйлеу материалында көрсетілмесе және сараптаманы тағайындаған адам зерттеу объектісін қызығушылық танытқан сарапшы ретінде анықтау үшін басқа ақпарат бермесе (диктордың сөйлеуі қай секундтан басталатыны туралы жазбаса, онда қандай мазмұн бар екендігі туралы мәлімет бермейді және т. б.), зерттеу объектілерін нақтылау туралы сарапшы өтініш білдіруі керек. Сонымен, фоноскопиялық (фонографиялық) сараптама тағайындау туралы құжаттарда кездесетін әр түрлі дәлсіздіктер келтірілген. Бұл дәлсіздіктер типологиялық тұрғыдан былайша жіктелуі мүмкін: 1) іс жүргізу қателіктеріне айналатын техникалық дәлсіздіктер (зерттеу объектілерінің және сараптама тағайындау туралы құжатта қамтылған өзге де ақпараттың дұрыс аталмауы); 2) іс жүргізу қателіктерінің өзі (сарапшыға құқықтары мен міндеттерін түсіндірудің дұрыс емес тәсілі, сарапшының алдында оның (сарапшының) құзыретінен тыс мәселелерді қою; сараптаманы тағайындайтын адамдар мен органдардың объектілердің мәнін және фоноскопиялық сараптама нысанасын түсінбеуіне байланысты гносеологиялық қасиеттің қателіктері. Сарапшының жоғарыда аталған қателіктердің кез келгенін қамтитын сараптаманы тағайындау туралы құжаттарды пайдалануы сарапшының қорытындысын жол берілмейтін дәлел деп тануға дейінгі салдарлар бойынша елеулі теріс процестік қауіп төндіруі мүмкін. Дәлсіздіктердің әр түрі үшін авторлар сарапшыға осы дәлсіздіктерді әр түрлі кезеңдерде жоюға көмектесетін алгоритм береді, сараптаманы тағайындауға дайындалғаннан бастап оны өндіру кезеңіне дейін. Бұл жағдай қылмыстардың, былайша айтқанда, қылмыс субъектілері арасындағы әңгімелердің жасырын аудиожазбасында жиі көрінетіндігіне тікелей байланысты, мұндай әңгіме жедел, іздестіру іс-шараларын жүргізу барысында жүзеге асырылуы мүмкін, сондай-ақ бұл

жазбаны, мысалы, ақшалай сыйақы заңсыз алынған тәуелсіз адам бере алады. Фоноскопиялық сараптама жүргізу кезінде кейбір типтік қателіктерді зерттеуге көшу қажет деп санаймыз. Алайда, алдымен, сараптамалық қателіктер сарапшының пікірлері немесе тұжырымдары болып табылады, олар шындыққа сәйкес келмейді, сондықтан сараптамалық қорытындының нақты мақсатына әкелмейді. Айта кету керек, көрінеу жалған қорытынды мен сараптамалық қорытындыны ресімдеу кезіндегі типтік қателіктерден айырмашылығы, фоноскопиялық сараптаманы тағайындау, жүргізу адал жаңылыстың салдары болып саналады. Сонымен, сарапшылар көбінесе сот тағайындаған дұрыс емес сараптаманы жасайды, атап айтқанда, соттың тиісті ұйғарымымен сарапшының бірнеше қорытындысын шығарады [53].

Тәжірибе көрсетіп отырғандай, сот тағайындаған фоноскопиялық сараптаманы жүргізудің орнына сарапшылар өз бастамасы бойынша екі түрлі сараптама (әр түрлі) жүргізеді: 1) дыбыстық жазбаларға техникалық сараптама – бұл сараптама фонограммаларды монтаждау белгілерінің болуы мәселелерін шешуге бағытталған; 2) фоноскопиялық сараптама - осы сараптама нәтижесінде сөйлеушіні сәйкестендіру, сондай-ақ сөйлеушіні сәйкестендіру мәселелері шешіледі. соттың бір ұйғарымы бойынша бір емес, екі сараптамалық қорытынды жасалады [54].

Үшінші мәселе мыналар болып саналады: фоноскопиялық сараптама сарапшыларының қорытындысы кейде әрдайым тиісті ғылыми негізделген және дәлелді нәтижеге ие бола бермейді.

Төртінші мәселе фонограммаларды монтаждау мәселелерін шешу кезінде фонограммалардың, түпнұсқаларының көшірмелері фоноскопиялық сараптамаға тікелей жіберіледі, ал тиісінше фонограммаларды өндіру үшін пайдаланылған белгілі бір дыбыс жазу аппаратурасы ұсынылмайды [55].

Бесінші мәселе мыналар болып саналады: сот ісін жүргізуге қатысушылар көбінесе техникалық аспаптар мен құралдарға назар аудара бастады, олардың

көмегімен сараптама барысында әртүрлі өлшемдер анықталады. Алайда, тәжірибе көрсеткендей, тиісті сертификаты жоқ және белгіленген тәртіппен тексерілмеген құралдар мен құралдар жиі қолданылады, бұдан сарапшының қорытындылары қолданыстағы заңнаманы бұзу арқылы алынған жол берілмейтін дәлелдер ретінде танылуы мүмкін [56].

Сонымен, жоғарыда айтылғандардың нәтижелері бойынша сарапшылардың қателіктерінің себептері объективті болуы мүмкін, оның ішінде фоноскопиялық сараптама жүргізу кезінде тиісті түрде әзірленген әдістеме немесе сарапшылар қолданатын әдістердің жетілмегендігі жоқ; белгілердің сәйкестендіру маңыздылығын, сондай-ақ іздердегі дисплейлердің тұрақтылығын сипаттайтын толық мәліметтер жоқ және тағы басқалар; басқа себептерге мыналар жатады сарапшының кәсіби қабілетсіздігі, сарапшының Елеулі олқылықтары, дәлелдемелерді үстірт зерттеу, сарапшының немқұрайлылығы, объектілердің маңызды белгілері мен қасиеттерін саналы түрде елемеу, көзделген әдістемелерді сақтамау және т. б.) [57].

Сондай-ақ, сарапшының (процестік сипаттағы) ең маңызды және кең таралған қателіктерінің бірі-даулы фонограммалар ретінде сарапшыға таныс емес тілдегі ауызша мәтіндер байқалатын іс материалдарын өндіріске қабылдау болып табылатынын атап өтеміз.

ҚР ҚПК 284-бап. Қорытынды берудің мүмкін еместігі туралы хабар егер сарапшы зерттеу жүргізгенге дейін өзінің алдына қойылған мәселелер өзінің арнаулы ғылыми білімдерінің аясынан тыс екеніне немесе өзіне ұсынылған зерттеу объектілері не материалдары қорытынды беру үшін жарамсыз немесе жеткіліксіз екеніне және толықтырыла алмайтынына не ғылым мен сот сараптамасы тәжірибесінің жайы қойылған мәселелерге жауап қайтаруға мүмкіндік бермейтініне көзі жеткізсе, ол қорытынды берудің мүмкін еместігі туралы хабар жазып, оны сараптама тағайындаған адамға жібереді [13].

Енді ҚР ҚПК 287 бабы 3 бөлігінде сарапшының алдыңғы қорытындысы жеткілікті түрде негізді болмағанда не оның түйіндері күмән туғызған не сараптаманы тағайындау мен жүргізу туралы процестік нормалар елеулі түрде бұзылған жағдайларда, дәл сол объектілерді зерттеу және дәл сол мәселелерді шешу үшін қайталама сараптама тағайындалады. Осыған орай тергеуші өз кезегінде сараптаманы нақтылау үшін қайталама немесе қосымша сараптамалар өткізу қажет.

ҚОРЫТЫНДЫ

Диссертациялық жұмыста қылмыстық істерді тергеу барысында кездесетін фоноскопиялық сараптаманы тағайындау, ұйымдастыру, өткізу мәселелері қарастырылды. Сонымен қатар, күдіктінің (айыпталушының) қылмыстық іс жүргізу заңнамасында соңғысының дауыс үлгілерін, егер соңғысы оларды өз еркімен беруден бас тартқан жағдайда (мысалы, алу процесі мәжбүрлеп заңдастырылған қол шайындыларының, тырнақтардың кесінділерінің, қол саусақтарының таңбаларының және т.б. үлгілерінен айырмашылығы) алу тетігі көзделмеген.

Қылмыскерлер уақыт өте келе құқық қорғау органдарының жұмыс әдістері туралы көбірек хабардар бола отырып, өз дауыстарының үлгілерін беруден бас тартады. Оларды бұған мәжбүрлеудің заңмен қарастырылған тиімді әдістері жоқ. Соңғы уақытта қылмыстық есірткі қауымдастықтарының мүшелері жасаған қылмыстар туралы қылмыстық істерді тергеу кезінде тергеу айыпталушының өзі білетін тілде дауысының үлгілерін алу проблемасына көбірек тап болып отыр. Айыпталушы өзінің дауысы мен сөйлеу үлгілерін өз еркімен беруге келіскенімен, қылмыс жасау кезінде сөйлеген тілде емес, басқа тілде беруге келіседі. Ол белгілі болғанына қарамастан, өзінің ана тілін білмейтінін мәлімдейді (мысалы, этникалық тәжік тәжікше тілінде сөйлемейтінін айтады), бұл сараптамалық зерттеу үшін дауыс үлгілерін пайдалану мүмкіндігін болдырмау үшін әдейі жасалады. Құқық қорғау органдарының иелігінде шет тілдерінде фоноскопиялық сараптамалар жүргізу мүмкіндіктері жоқ. Тәжік, өзбек, сыған және әзірбайжан тілдеріндегі дауыс пен сөйлеу сараптамаларын тек

сараптамалық бөлімшелер ғана жасайды. Фоноскопиялық сараптама міндетті сараптамалар қатарына жатқызылмағандықтан аса мән беріле бермейді.

Тәжірибеде кездесетін тағы бір мәселе тергеушінің өндірісіндегі қылмыстық іс қазақ тілінде болған жағдайда тергеуші, сараптаманы тағайындайтын қаулына орыс тілінде шығаруға мәжбүр, себебі сарапшы қазақ тілін білмегендіктен қаулы орыс тілінде шығарылады, сонда егер сарапшы қазақ тілін білмесе, оған ұсынылған объектілерді қалай түсінеді және қорытынды жасайтындығы туралы сұрақ туындайды.

Бірақ ҚР ҚПК 79-бап сарапшы ана тілінде немесе өзі білетін тілде қорытынды ұсынуға және айғақтар беруге; аудармашының тегін көмегін пайдалануға; аудармашыға қарсылық білдіруді мәлімдеуге деп көрсетілген.

Фоноскопиялық сараптама тағайындау кезінде күдікті ҚР ҚПК 64 бабына сәйкес салыстырмалы дауыс үлгілерін беруден бас тартқан жағдайда (экспертментті шарты-еркін, еркін) немесе күдіктінің денсаулығына байланысты (психикалық жағдайы, хирургиялық араласулар болса, ауруына байланысты дауысын жоғалтқан, немесе дауысы өзгерсе, қайтыс болса т.б) дауыс үлгілерін алу мүмкіндігі болмаса «Сот сараптамасы органдарында сот сараптамалары мен зерттеулерді ұйымдастыру және жүргізу қағидаларын бекіту туралы» 2017 жылғы 27 сәуірдегі № 484 бұйрықтың 5 - параграф 91 бөлігінде «егерде күдікті дауыс үлгілерін беруден бас тартқан жағдайда күдіктінің отбасы қорындағы бейне жазбалары, әлеуметтік желідегі аудио немесе бейне жазбалары үлгі ретінде алынсын» деп, сонымен қатар тергеу барысында ғылыми-техникалық құралдарды пайдалана отырып тергеу әрекеттері (жауап алу, беттестіру, айғақтарды сол жерде тексеру және нақтылау, тергеу эксперименті) барысында жазылған бейне немесе аудио жазбаға жазылған дауыс үлгілері ретінде «тергеу әрекеттері кезінде жазылған аудио бейне жазбалары негізінде сараптама өткізілсін» деп толықтырылуы қажет.

ҚР 2017 жылғы 10 ақпандағы № 44-VI «Сот сараптама қызметі» туралы заңның 40 бабы «Сарапшының қорытындысын беру мүмкін еместігі туралы хабарламасы» және ҚР ҚПК 284 бабы тәжірибеден алынып тасталып, оның орнына ҚР ҚПК 287 бабының 3 бөлігі ережесі негізінде сарапшының қорытындысы күмән туындаса қайталама немесе қосымша сараптама тағайындалуы қылмыстық істер бойынша орын алатын процестік мәселелердің шешімін табар еді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕРДІҢ ТІЗІМІ:

1. Е.В. Плахтий «Вестник Уральского юридического института МВД России К вопросу становления фоноскопической экспертизы» 2014.-с. 20
2. Л.Я. Драпкин «Организационные и тактические основы поисковых тактических операций в раскрытии, расследовании и предупреждении преступлений»: учеб.-практ. пособие/ Л.Я. Драпкин, К.Г. Иванов, Н.В. Воронцова. – Тюмень, 2005.
3. В.Р. Женило Компьютерная фонокопия [Электронды ресурс]// электронды журналдың сайты «Юридическая электронная библиотека» кіру режимі <http://lawlibrary.ru/izdanie14200.html?ysclid=liihk0hrh544759227/> (өтініш берген күні: 25.02.2022)
4. «Сот сараптама қызметі туралы» ҚР 2017 жылғы 10 ақпандағы №44- VI ҚРЗ заңы. кіру режимі <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1700000044/links> (өтініш берген күні: 25.02.2023)
5. Т.В. Аверьянова Криминалистика: учеб. пособие для вузов. М., 2003.-С.89
6. Г.В. Оленин Экспертиза цифровой аудио - и видеозаписи. Применение в следственной практике устройств цифровой фиксации аудио - и видеоинформации // Эксперт - криминалист. 2009. №2. –С. 21-23
7. Е.И. Галяшина Современные проблемы экспертного исследования звуковых следов//Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки. 2013. № 4 - 2. С. 36 – 41/ 42
8. «Сот сараптамасы органдарында сот сараптамалары мен зерттеулерді ұйымдастыру және жүргізу қағидаларын бекіту туралы» ҚР 2017 жылғы 27 сәуірдегі № 484 бұйрығы. Кіру режимі <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1700015180> (өтініш берген күні 22.01.2023)

9. М.О. Лейман Тактика назначения фоноскопической экспертизы Томск, 2017. - С. 40-46
10. Т.В. Аверьянова, В.Ф. Статкуса Научно-практическое пособие «Практическое руководство по производству судебных экспертиз для экспертов и специалистов» Москва Юрайт.- 2011 С. 448-452
11. Н.А. Костикова Особенности использования звуковой информации при расследовании преступлений: Автореферат дис... канд. юрид. наук. М.- 2007- С.11-29
12. «Жедел-іздістіру қызметі туралы» ҚР 1994 жылғы 15 қыркүйектегі №154- ХІІІ заңы. Кіру режимі https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z940004000_/links#to (өтініш берген күні: 22.01.2023)
13. «Қылмыстық-процестік кодексі» ҚР 2014 жылғы 04 шілдедегі № 231 -V ҚРЗ. Кіру режимі <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231> (өтініш берген күні: 22.01.2023)
14. «Тергеу әрекеттерінің барысы мен нәтижелерін тіркейтін ғылыми техникалық құралдарды қолдану қағидаларын бекіту туралы» ҚР Бас Прокурорының 2014 жылғы 22 қыркүйектегі № 91 бұйрығы. Кіру режимі <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V14W0009761> (өтініш берген күні: 22.01.2023)
15. В.Е Лапшин Вестник Нижегородской академии МВД России, Процессуальные особенности получения образцов для сравнительного исследования для последующего проведения фоноскопической экспертизы по уголовным делам 2016, № 2 (34) С.- 438-439
16. Е.И., Галяшина С.А., Смотров С.Б., Шашкин Э.П., Молоков 2003.Теория и практика судебной экспертизы// Питер, 2003.-С.704.
17. Л.В. Глазкова Банда и преступное сообщество (преступная организация) как формы соучастия // Законность. – 2011. – N 3. – С. 31.

18. С. Белоцерковский Новый федеральный закон об усилении борьбы с преступными сообществами: комментарий и проблемы применения // Уголовное право. – 2010. – № 2. – С. 19.
19. Е.И. Галяшина Об истории судебной фоноскопической экспертизы. Вестник университета им. О.Е. Кутафина (МГЮА), 2014.- С.182-191
20. Р.С. Белкин Избранные труды. –М.: Норма, 2008.- С. 292-293
21. Е.И. Галяшина Цифровые фонограммы как доказательства// Эксперткриминалист. 2008.- С.78
22. А.Ш.Каганов Криминалистическая экспертиза звукозаписей: монография. М., 2011.-С.96-101
23. В.В. Осяк Особенности расследования преступлений, связанных с изготовлением, хранением, перевозкой или сбытом поддельных денег или ценных бумаг: монография. М., 2013.-С.63
24. Е.И. Галяшина Современные проблемы экспертизы цифровых фонограмм//Современные проблемы цифровизации криминалистической и судебно-экспертной деятельности: материалы Научно-практической конференции с международным участием (г. Москва, 5 апреля 2019 г.). М. : РГ-Пресс, 2019. -С. 54—61
25. Е.Р., Россинская Е.И., Галяшина А.М. Зинин Теория судебной экспертизы (судебная экспертология): учебник/под ред. Е.Р. Россинской. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Норма ; Инфра-М, 2016. - С. 340-341
26. Е. И. Галяшина Судебное речеведение : учебник. М. : Норма ; Инфра-М, 2020. - С. 214
27. Е.И. Галяшина Проблемы криминалистической диагностики фальсификации фонограмм, получаемых при проведении оперативно-розыскных мероприятий // Научная школа уголовного процесса и криминалистики Санкт-Петербургского государственного университета и современная юридическая наука. СПб., 2016. С. 334—357.

28. Конт-Спонвиль А. Философский словарь. М., 2012.
29. С.А. Кузнецова Новейший большой толковый словарь русского языка / под ред.. СПб. : Норинт, 2008.-С.74
30. Д.А. Лютова Основные задачи и методы технологий распознавания говорящего по голосу // Вестник МГЛУ. 2010. -№ 592.-С.78
31. А.К. Лебедева Особенности судебно-экспертного исследования голоса, измененного при помощи компьютерно-технических средств //Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки. 2016. № 3—2. С. 324
32. А.К. Лебедева Судебно-экспертное исследование обликовых характеристик личности по фонограммам речи: правовые и методические аспекты: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. М., 2017.- С. 155
33. С.А. Никоноров А.Н. Боголюбов Вейвлет-анализ аудиосигналов и синтез речи // Ученые записки физического факультета Московского университета. 2018. № 6. С. 1860601-1— 1860601-5.
34. А.К. Лебедева «Проблемы производства судебной фоноскопической экспертизы в свете развития цифровых технологий» Вестник университета имени О.Е. Кутафина (МГЮА), 2020.-С. 67-69
35. Г.Н. Зубов «Я не я, и голос не мой» О возможностях фальсификации фонограмм с помощью современных технологий синтеза устной речи. 2013.- С.74-87
36. Гринько Н. Чем опасна новая российская технология имитации голоса // Москва 24. 2019. [Электронды ресурс]//Кіру режимі <https://www.m24.ru/articles/tehnologii/30102019/156130> (Өтініш берген күні:25.01.2022)
37. Е. Федуненко Компания Vera Voice будет синтезировать голоса знаменитостей // Газета «Коммерсантъ» 2019. <https://www.kommersant.ru/doc/4148142> (Өтініш берген күн: 18.01.2022)

38. В.Ю. Иванов «Современные вызовы фоноскопического исследования и пути их решения» Уральский юридический институт МВД России (г. Екатеринбург, Российская Федерация) 2014. - С. 563.
39. О.И. Цоколова Руководство для следователя и дознавателя по расследованию отдельных видов преступлений: в 2 ч. Ч. II / под ред. О.И. Цоколовой, Н.Е. Муженской, Г.В. Костылевой. М.: Проспект, 2016.-С. 784.
40. Д.В. Алымов Проблемные вопросы криминалистической фоноскопии // Известия ЮгоЗападного государственного университета. 2013. № 6-1 (51). С. 161
41. Е.А. Ануфриева Типичные следственные ошибки, допускаемые при подготовке к назначению фоноскопической экспертизы по делам о коррупционных преступлениях имени В.И. Вернадского. Юридические науки. 2015. №1. С.78
42. Н.А. Трифонова Использование в раскрытии и расследовании преступлений специальных знаний в области фоноскопии / Сибирский юридический вестник. 2007. №4. С.75
43. Н.А. Чистоногов К вопросу о понятии, сущности и роли судебной экспертизы в уголовном судопроизводстве // Молодой ученый. 2018. № 36. С. 49-51
44. И.И. Зимина Актуальные проблемы назначения и производства судебной экспертизы // Молодой ученый. 2020. № 43 (333). С. 204-205
45. Е.И. Галяшина Судебная фоноскопическая экспертиза. - М.: Издательский центр Университета имени О.Е. Кутафина (МГЮА), 2014. –С. 411
46. Е.И., Галяшина Т.П. Соколова Судебная фоноскопическая экспертиза. - М.: Издательский центр Университета имени О.Е. Кутафина (МГЮА), 2018. – С.207
47. Н.К. Коровин Использование специальных знаний в условиях противодействия расследованию преступлений. Проблемы правового обеспечения безопасности личности, общества и государства: сборник статей по

- материалам ежегодной международной научно-практической конференции в 3 т. / коллектив авторов. – Новосибирск: Изд-во НГТУ, 2016. Т. 1 –С.384
48. Е.И., Галяшина Снетков В. А. К понятию установления аутентичности магнитных аудио- и видеофонограмм // 50 лет НИИ криминалистики: сб. науч. тр. М. : Изд-во ЭКЦ МВД РФ, 1995.- С. 61–6
49. Е.П., Ищенко А.А. Топорков Криминалистика: учебник. М., 2005.- С. 293
50. Д.А. Турчин Научно практические основы криминалистического учения о материальных следах: учеб. пособие. Владивосток, 2004.-С. 59
51. Р.Г. Золотарев Доказывание по уголовным делам о заведомо ложном сообщении об акте терроризма. М.: Юрлитинформ, 2008.- С. 144
52. Я.С. Пухов Применение аудиозаписи при производстве следственных действий // Современные проблемы юридической науки. Челябинск, 2013.-С. 267–271.
53. Е.П. Ищенко Криминалистика / Е.П. Ищенко. М.: Проспект, 2018. - С. 207-396
54. Д.Н. Балашов, Криминалистика/Д.Н. Балашов, Н.М. Балашов, С.В.Маликов. М.: РИОР, Инфра-М, 2016.-С 240
55. Е.С. Дубоносов, Основы оперативно-розыскной деятельности / Е.С. Дубоносов. М.: Высшее образование, Юрайт, 2018. –С. 352
56. «Өлшем бірлігін қамтамасыз ету туралы» ҚР 2000 жылғы 7 маусымдағы № 53-ІІ заңы. Кіру режимі <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z000000053> (өтініш берген күні: 22.12.2022)
57. Е.Р. Россинская, Криминалистика / Е.Р. Россинская. М.: Норма, 2020. 158-352 с.

